

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches

E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 16, Issue 1, No.61, Spring 2024

Received:16/03/2024

Accepted: 26/06/2024

Socio-Political Phenomenon of Changes in Citizenship in Guilan Province in Qajar Era

Mahdi Ebadi -

Associate professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Payam-e Noor University,
Tehran, Iran
mebadi@pnu.ac.ir

Zoleykha Ghaffari Roodsari

Ph.D. in the History of Islam, International University of Islamic Religions, Tehran, Iran
zoleykhaghaffari@yahoo.com

Abstract

During the Qajar era, Iran's growing engagement with foreign nations led to Guilan being designated as a border territory, primarily due to its unique geographical conditions. The region's fertile soil and abundant water resources for agriculture attracted significant political and commercial interest from abroad. As Guilan's prominence increased in political, commercial, and social spheres during this time with multiple foreign consulates established in Rasht, the local population experienced a notable influx of foreign nationals. This foreign presence and support for their citizens' interests in Guilan led to various outcomes, including some residents accepting foreign citizenship. This socio-political issue prompted protests from a coalition of freedom advocates and open-minded locals in Guilan, leading the Qajar government to implement measures aimed at preventing the persistence of this phenomenon. This study employed a historical approach and a descriptive-analytical method to explore the adoption of foreign citizenship among Guilan's populace during the Qajar period from 1882 to 1921 AD (1300-1339 AH). It investigated the emergence of this phenomenon, elucidating both the efforts of foreign entities to recruit Guilan citizens and the Qajar government's measures to mitigate this societal trend. The research findings identified key factors contributing to residential migration, including the influx of foreign nationals to Guilan, extensive

*Corresponding author

2476-3306 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

[10.22108/jhr.2024.140966.2637](https://doi.org/10.22108/jhr.2024.140966.2637)

support from governments like Russia and the Ottomans for their citizens, inadequate support from the Qajar government for local residents, and the poor conduct of governors and local leaders.

Keywords: Iran during the Qajar Era, Relations between Iran and Russia, Relations between Iran and the Ottoman Empire, Guilan during the Qajar Era, Change of Citizenship.

Introduction

During the Qajar era, particularly from the Naserid period (1848-1896 AD), the land of Guilan gained considerable importance in Iran's foreign relations and for foreign governments. The construction of the Rasht-Tehran gravel road facilitated the movement of political and commercial representatives from foreign countries through the Caspian Sea and towards Tehran. Guilan's strategic geographical location and fertile land made it a gateway to Europe. This, in turn, led to a significant influx of foreign nationals into the province. The establishment of various foreign government consulates in Guilan, including those from Russia, England, France, and the Ottoman Empire, and the consuls' support for their citizens, strengthened the positions of these foreign nationals in the region. As the presence of foreign nationals in Guilan increased, an intriguing socio-political phenomenon emerged during the Qajar period - the change of nationality by a portion of Guilan's population. This was an unprecedented occurrence as some residents sought to place themselves under the protection of foreign governments by changing their citizenship, while maintaining their presence and residence in Iran and Guilan. This phenomenon created problems and difficulties for the society and residents of this part of Iran, warranting historical investigation and study of its various dimensions. The present study aimed to explain and interpret the various factors and reasons behind the emergence of this socio-political phenomenon, as well as its social consequences for the society of Guilan during the Qajar era, based on historical sources.

Materials & Methods

This research adopted a historical approach and employed a descriptive-analytical method to investigate the phenomenon of Guilan's residents accepting foreign citizenship during the Qajar period from 1882 to 1921 AD (1300-1334 AH). The study examined the efforts of foreign governments to increase their nationals among the people of Guilan, as well as the measures taken by the Qajar government to prevent this social phenomenon. Examining the reasons and factors behind the acceptance of foreign citizenship in Guilan Province and its consequences could shed light on an important aspect of the challenges faced by the Qajar government during this period of Iran's history. However, written documents had not paid much attention to the problems related to the phenomenon of citizenship change in Guilan during this time. Therefore, this study relied on historical documents from the Qajar period, as well as archival documents related to the issue of foreign citizenship, to investigate these issues and problems. The aim was to study the adoption of foreign citizenship as an emerging social phenomenon in Guilan during the Qajar era based on archival and primary source materials. This necessitated an examination of the actions of the Qajar government and the policies of foreign governments in Guilan Province.

Research Findings:

The findings of this research indicated that several factors contributed to the change of citizenship among the people of Guilan during the Qajar period:

.. ajar ruler'' behaviors towards the people of Guilan, including imposing heavy taxes and supporting foreigners to purchase real estate in Guilan, despite the prohibition law, which led to

disputes and conflicts between the rulers and the provincial authorities of Guilan over land acquisition.

2. The inappropriate behaviors of landowners, who often leased their agricultural lands to foreigners to avoid heavy taxes, which caused problems for the Guilani citizens as the new foreign landowners acted according to their own regulations to maximize profits, disregarding the status of the local population.

3. The all-round support provided by foreign governments to their citizens' illegal activities in Guilan, which strengthened the positions of foreign nationals and weakened the Iranian government's ability to support its own citizens, causing frustration among the local population.

4. The significant presence of foreigners in Guilan, which led to tensions between domestic and foreign nationals over civil, financial, and commercial issues, ultimately resulting in the detriment of the Qajar government and Iranian citizens.

The consequences of this phenomenon of citizenship change included the increasing number of foreign nationals in Guilan, stabilization of the positions of foreign countries in the region, and creation of divisions and conflicts among the people of Guilan.

Discussion of Results & Conclusion

The findings of this documentary research indicated that during the Qajar era, the economic and political importance of Guilan province provided the basis for a large influx of foreign nationals to the region. Foreign consulates and representatives actively supported the positions of their citizens in Guilan, providing them with comprehensive assistance to obtain greater economic and political benefits. The support provided by foreign governments to their nationals, along with the collaboration of some Qajar rulers, officials, and agents of the Ministry of Foreign Affairs in helping foreign citizens acquire property in Guilan, contributed significantly to this phenomenon. Additionally, the mistreatment of local residents and landowners by the rulers and authorities coupled with the lack of comprehensive support from the Qajar government towards its own subjects and nationals led some people of Guilan to change their citizenship and accept those of foreign countries, including Russia and the Ottoman Empire. While the Qajar government made efforts to prevent these problems, the encouragement and assistance provided by some rulers, scholars, and landowners ultimately led to the escalation of the phenomenon of citizenship change among the people of Guilan, demonstrating the complex interplay of political, economic, and social factors that shaped this emerging issue during the Qajar period.

پدیده اجتماعی - سیاسی تغییر تابعیت در گیلان عصر قاجاری

مهدی عبادی* ، دانشیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

mebadi@pnu.ac.ir

ذلیخا غفاری رودسری، دکترای تخصصی گروه تاریخ اسلام، دانشکده مرکزی، دانشگاه بین‌المللی مذاهب اسلامی، تهران، ایران

zoleykhaghaffari@yahoo.com

چکیده

با گسترش روابط خارجی ایران در عصر قاجاریه، گیلان به واسطه شرایط خاص جغرافیایی به منطقه‌ای مرزی تبدیل شد و با توجه به برخورداری از خاک حاصلخیز و آب کافی برای کشاورزی، دول بیگانه از نظر سیاسی و تجاری به آن توجه کردند. در نتیجه افزایش اهمیت ولایت گیلان از نظر سیاسی، تجاری و اجتماعی در این دوره و در پی تأسیس کنسولگری‌های مختلف دول بیگانه در رشت، مردم گیلان با ورود گسترده اتباع بیگانه به این منطقه مواجه شدند. این تحول و حمایت همه‌جانبه دولت‌های بیگانه از اتباع خود و منافع آنها در گیلان، تبعات متعددی را در بر داشت که از جمله مهم‌ترین آنها، پذیرش تابعیت دولت‌های خارجی از سوی برخی از اهالی گیلان بود. این پدیده اجتماعی-سیاسی در جامعه گیلان عصر قاجاری، به مسئله‌ای تبدیل شد که گروهی از آزادی‌خواهان و روشنفکران گیلانی نیز به آن اعتراض کردند. این مهم، دولت قاجاریه را بر آن داشت تا برای ممانعت از استمرار این پدیده در گیلان، اقداماتی را در دستور کار قرار دهد. در این پژوهش با رویکرد تاریخی و با روش توصیفی-تحلیلی، پذیرش تابعیت خارجی اهالی گیلان در ولایت گیلان، پدیده نوظهور دوره قاجاریه است که از سال ۱۳۰۰-۱۳۳۹ ق/ ۱۸۸۲-۱۹۲۱ م بررسی و تلاش‌های دولت‌های بیگانه برای افزایش اتباع خود از بین مردم گیلان و نیز اقدامات دولت قاجار برای جلوگیری از این پدیده اجتماعی تبیین شده است. بنابر یافته‌های این پژوهش، علاوه بر ورود اتباع بیگانه به گیلان، حمایت همه‌جانبه دولت‌های بیگانه از جمله روسیه و عثمانی از اتباع خود، ضعف و کم‌کاری دولت قاجاری در حمایت از اهالی و رفتار نامناسب حکام و مالکان با مردم، از دلایلی اصلی تغییر تابعیت در این ولایت بود.

واژه‌های کلیدی: ایران دوره قاجاریه، مناسبات ایران و روسیه، روابط ایران و عثمانی، گیلان عصر قاجاری، تغییر تابعیت.

مقدمه

سرزمین گیلان عصر قاجاری، به‌ویژه از دوره ناصری (حک: ۱۲۶۴ - ۱۳۱۳/ق ۱۸۴۸ - ۱۸۹۶م) به بعد، با ساختن راه شوسه رشت - تهران، از اهمیت درخور توجهی در مناسبات خارجی ایران و نیز نزد دولت‌های بیگانه برخوردار شد. سهولت در رفت و آمد نمایندگان سیاسی و تجاری دول بیگانه از طریق دریای خزر و نیز به تهران از طریق راه شوسه رشت-تهران، گیلان را به دروازه اروپا تبدیل کرد. بی‌گمان، زمین حاصلخیز ولایت گیلان برای کشاورزی از یک سو و موقعیت جغرافیایی متمایز آن در میان دیگر ولایات ایران در این دوره از دیگر سو، در تبدیل گیلان به دروازه اروپا نقش مهمی داشت و این امتیازات، ورود گسترده اتباع بیگانه به ولایت مذکور را در پی داشت. تأسیس کنسولگری‌های مختلف دولت‌های بیگانه از جمله روسیه، انگلیس، فرانسه و عثمانی در گیلان و حمایت کنسول‌ها از اتباع خود، باعث قدرتمندی اتباع مذکور در ولایت شد. با قدرتمند شدن اتباع بیگانه، پدیده اجتماعی-سیاسی جالب و تأمل‌پذیری در گیلان دوره قاجاری پدیدار شد که از آن با عنوان «تغییر تابعیت بخشی از اهالی گیلان» یاد می‌شود که در ادوار پیشین سابقه نداشت. درواقع تلاش برخی از ساکنان گیلان برای قراردادن خود در تحت‌الحمایه دولت‌های اجنبی از طریق تغییر تابعیت و نه از طریق مهاجرت و سکونت در اراضی و قلمروی دولت‌های بیگانه، بلکه به موازات استمرار حضور و سکونت در ایران و گیلان، دلایل تاریخی خاص خود را داشت و در عین حال، معضلات و مشکلاتی را برای جامعه و ساکنان این بخش از سرزمین ایران پدید آورد که مستلزم بررسی و مطالعه تاریخی ابعاد مختلف آن است؛ از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد تا عوامل و دلایل مختلف ظهور و بروز

چنین پدیده‌ای را با ابعاد اجتماعی و سیاسی تبیین و پیامدهای اجتماعی آن را برای جامعه گیلان در دوره قاجاریه، براساس منابع تاریخی بررسی و تحلیل کند. ذکر این نکته لازم است که بررسی دلایل و عوامل پذیرش تابعیت دول بیگانه اهالی در ولایت گیلان و تبعات آن، بخش مهمی از مسائل پیشروی دولت قاجار در این مقطع از تاریخ ایران را هم روشن می‌کند. با این اوصاف، در منابع مکتوب مدون، به مسائل و مشکلات مربوط به پدیده تغییر تابعیت مردم گیلان در این دوره چندان توجهی نشده است. از این رو، اسناد تاریخی دوره قاجاریه و درباره موضوع پژوهش حاضر، اسناد آرشیوی مرتبط با مسئله تابعیت خارجی در این دوره، راهگشای بررسی این موضوع و مسائل است. از این رو، کوشش شده است تا براساس اسناد آرشیوی و نیز برخی مدارک دست اول، تابعیت خارجی یک پدیده اجتماعی نوظهور در گیلان دوره قاجاریه باشد و بررسی شود. آشکار است که چنین کاری، مستلزم بررسی اقدامات دولت قاجار و سیاست‌های دول بیگانه در ولایت گیلان است.

پیش از پژوهش حاضر، پژوهشی در زمینه تغییر تابعیت اهالی گیلان در دوره قاجاریه انجام نشده است؛ اما در برخی مطالعات، درباره تغییر تابعیت ایرانیان در ممالک دیگر بحث شده است که از جمله آن به مقاله «بررسی تغییر تابعیت اتباع ایران و عثمانی و واکنش دولت ایران نسبت به آن، در فاصله سال‌های ۱۹۰۰ - ۱۹۲۲/م ۱۳۱۷ - ۱۳۴۱ ه‍.ق از خلال منابع و اسناد ایران»، نوشته دهقان‌نژاد و همکاران (۱۳۹۵) اشاره می‌شود. در مقاله مذکور، به مجاورت دو حکومت ایران و عثمانی و نارضایتی اتباع دولتیان از وضعیت مملکت خویش و مهاجرت به مملکت مقابل و تغییر تابعیت بررسی شده است. نویسندگان مقاله، مهاجرت افراد و تغییر تابعیت آنان را در مملکت

بیگانه بررسی کرده‌اند؛ اما در پژوهش حاضر، تغییر تابعیت اهالی گیلان در خود ولایت بررسی و تبیین شده است. مقاله دیگری با عنوان «تابعیت و هویت ایرانی بنی کعب در کرانه خلیج فارس در بین ایران و عثمانی»، نگاشته شاهین و سپهوند (۱۳۹۹) به پذیرش تابعیت دولت‌های ایران و دیگر دول از سوی طوایف بزرگ و قدرتمند براساس منافع اشاره دارد. کار پژوهشی دیگری که از آن یاد می‌شود، مقاله‌ای با عنوان «بررسی تحلیلی استملاک دو جانبه اتباع ایران و عثمانی ۱۹۲۱ - ۱۸۹۰م/۱۳۴۰ - ۱۳۰۸ق»، نگاشته نورائی (۱۳۸۹) است. نویسنده مقاله به مباحثی مانند جغرافیای تملک اتباع بیگانه، چگونگی تملک و ثبت، انواع و تعدد مالکیت و مشکلات استملاک توجه می‌کند و همچنین اطلاعات مفیدی را درباره وظایف کارگزاری امور خارجه و کنسولگری‌ها در ولایات ارائه می‌دهد. مدخل «تابعیت خارجی» تألیف دانش‌پژوه در *دانشنامه جهان اسلام* (۱۳۹۳)، پژوهش دیگری است که معنای لغوی و اصطلاحی و جایگاه آن در حقوق بین‌الملل و همچنین به تابعیت در اسلام و نیز به جایگاه آن در دوره‌های مختلف تاریخی از زمان پیامبر اسلام تا دوره حاضر بررسی شده است. با وجود انتشار پژوهش‌هایی از این قبیل، تاکنون راجع به مسئله پذیرش تابعیت خارجی اهالی گیلان به‌طور مستقل پژوهش نشده است. از این رو استفاده از اسناد و منابع آرشیوی، بخشی از خلأ اطلاعاتی موجود درباره مسئله تابعیت خارجی در گیلان را مرتفع می‌کند. بر این اساس در این پژوهش، از اسناد موجود در مرکز اسناد وزارت امور خارجه استفاده شده است.

مسئله تغییر تابعیت در گیلان عهد قاجاری

تابعیت (Citizenship) در اصطلاح، به رابطه‌ای سیاسی و معنوی گفته می‌شود که شخص را به دولت

معینی مرتبط می‌کند، به‌طوری که حقوق اصلی‌اش از همین رابطه ناشی می‌شود (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲، ص. ۱۳۵). بررسی‌ها نشان می‌دهد که تغییر تابعیت به دلایل مختلفی انجام می‌شود که از جمله آن به حمایت یا حمایت‌نکردن دولت‌ها از اتباع خود اشاره می‌شود (دهقان‌نژاد، ۱۳۹۵، ص. ۳۳ - ۵۸؛ دانش‌پژوه، ۱۳۹۳، ج. ۴/۶-۹). اتباع خارجی به سه گروه تقسیم می‌شوند: گروه اول کسانی بودند که ملیت مستقیم کشور خاصی را داشتند، متولد و دارای پدر و مادری از همان کشور بودند؛ گروه دوم افراد غیر ایرانی بودند که به دلایلی تابعیت کشوری دیگر را داشتند، اما در ایران زندگی می‌کردند؛ گروه سوم، ایرانیانی بودند که یا از یک سو والدین آنها تابعیت کشوری دیگر را داشتند و یا اساساً به‌طور کامل ایرانی بودند، ولی تابعیت کشوری دیگر را به دست آورده بودند. به هر روی، این گروه سوم بودند که هم تعدادشان زیاد بود و هم در بسیاری از موارد، تابعیت دوگانه آنها نامعلوم بود و در برخی، در حد ادعا ماند (نورائی، ۱۳۸۹، ص. ۱۵۰). از این نظر، رابطه فرد و دولت سیاسی است و از قدرت حاکمیت دولتی ناشی می‌شود که فرد را از خودش می‌داند (مدنی، ۱۳۷۲، ص. ۳۳). در دوره قاجاری نیز، تا حدودی ایرانیان با پدیده تابعیت آشنایی داشتند و کم و بیش کلیه کسانی که در جغرافیای ایران زندگی می‌کردند، خود را تابع دولت مرکزی، یعنی دولت قاجاریه می‌دانستند. با این اوصاف، تحولات به دارالمرز دانسته شدن گیلان در این دوره منجر شد و شرایط خاص و متفاوتی را از نگاه و نگرش ساکنان این منطقه به امر تابعیت به وجود آورد. شرایط خاص گیلان از نظر تجاری، سیاسی و اجتماعی و تأسیس کنسولگری‌های مختلف، با ورود چشم‌گیر اتباع بیگانه به این دیار، به‌ویژه شهر رشت، مرکز گیلان، همراه شد (مرکز

س ۱۹؛ نیکتین، ۱۳۵۶، ص. ۱۶۳). با این اوصاف، ابعاد مختلف تغییر تابعیت گروهی از اهالی گیلان در این مقطع تاریخی، ابعاد و دلایل مختلفی داشت که از جمله آنها به موارد ذیل اشاره می‌شود:

الف) عوامل تغییر تابعیت در گیلان

رفتار حکام با مردم گیلان و مسئله تابعیت خارجی در عصر قاجاری، حاکمان گیلان بیشتر از سوی پادشاه منصوب می‌شدند و با توجه به اختیارات و استقلال عملی که از آن برخوردار بودند، اقدامات و سیاست‌های آنها در اوضاع کلی گیلان و مردمان آن، تأثیر بسزایی داشت. به همین دلیل نیز در این دوره، از برخی از حاکمان گیلان به دلیل حسن رفتار به نیکی و از برخی دیگر از آنها به دلیل اقدامات نامطلوب، به بدنامی یاد می‌شود (روزنامه گیلان، ۱۳۲۹). در اسناد موجود، حتی از چند نایب‌الحکومه در برخی ولایات، مانند انزلی و لنگرود نام برده شده است که گیلان را ملک اختصاصی خود می‌دانستند و درواقع، طرفدار دولت‌های بیگانه قدرتمند بودند و به همین دلیل نیز، با در پیش گرفتن اقدامات زیاده‌خواهانه و با گرفتن مالیات‌های سنگین، مردم را تحت فشار، شکنجه و آزار قرار می‌دادند. آنها بخشی از مالیات‌ها را برای حکومت مرکزی می‌فرستادند و سهم بیشتری را برای خود نگه می‌داشتند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۴، ک ۱۲، پ ۱۰، س ۶۲؛ نیکتین، ۱۳۵۶، ص. ۱۶۲). چنین شرایطی در تمایل مردم محلی برای تغییر تابعیت خود، تأثیر زیادی داشت. کارگزار مهم خارج گیلان در ۱۳ ذی‌القعدة ۱۳۲۶ هـ ق / ۷ دسامبر ۱۹۰۸ م در گزارش خود درباره شرایط بندر انزلی به وزارت امور خارجه، به این واقعیت اشاره کرده است که به علت نبودن کارگزار در انزلی برای رسیدگی به کار اتباع خارجی و داخلی و ظلم نایب‌الحکومه به

اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۹، ک ۲۵، پ ۸، س ۳۷). این تحول از این جهت حائز اهمیت است که مردم گیلان به صورت ملموس حمایت دولت‌های قدرتمند و بیگانه از اتباع خود و منافع آنها را مشاهده می‌کردند، این حمایت‌ها به گونه‌ای بود که در برخی مواقع، خطاهای بارز و آشکاری از اتباع این دولت‌ها سر می‌زد، دولت‌های مذکور با تمام توان و قدرت خود، از آنها در مقابل اتباع ایرانی حمایت و دفاع می‌کردند (همان، سال ۱۳۲۸، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۰۸). این در شرایطی بود که دولت ایران در برابر کارهای غیرقانونی اتباع بیگانه، واکنش مناسب و مطلوب اتباع و رعایای خود را نشان نمی‌داد و بیشتر ناگزیر بود از کنسولگری‌های این دولت‌ها درخواست کند تا اتباع خود را از کارهای غیرقانونی بازدارند (همان، ۱۳۲۷، ک ۲۵، پ ۳۲، سند ۱۱؛ همان، ۱۳۲۸، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۰۸؛ همان، ۱۳۲۸، ک ۱۸، ۱۹، ۱۹؛ همان، ۱۳۲۹، ک ۲۵، پ ۸، س ۳۷؛ روزنامه گیلان، ۱۳۲۸). در این بین، اهالی گیلان که حمایت کامل دولت‌های بیگانه را از اتباع خود مشاهده می‌کردند و در مقابل اقدام‌نکردن جدی دولت ایران در حمایت از مردم گیلان در برابر بیگانگان، به مثابه ضعف جدی به شمار می‌آمد. افزون بر این، دولت مرکزی علاوه بر اینکه در برابر اتباع بیگانه و حتی زیاده‌خواهی‌های آنها اقدام مؤثری نمی‌کرد، حتی مردم در برابر حکام و مالکان گیلان نیز خود را بدون حامی می‌دیدند، این در حالی بود که در برابر فشارهای ناشی از مالیات‌های سنگین نیز، احساس ناتوانی داشتند. از این رو، به تدریج این اندیشه بین گروهی از مردم گیلان رایج شد که برای رهایی از این شرایط تبعیض‌آمیز همراه با تحقیر، تابعیت دولت‌های قدرتمندی چون روس و عثمانی را بپذیرند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۶، ک ۲۶، پ ۱،

مردم، با هدف جمع کردن مال و اموال برای خودش، خیلی از اتباع داخلی با ترک تابعیت ایران، تذکره روس گرفته‌اند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۶ق، ک ۲۶، پ ۱، س ۱۹؛ نیکتسین، ۱۳۵۶، ص. ۱۶۳)، حتی در برخی مواقع، علما نیز برای پرداخت نکردن مالیات، مدعی تابعیت دول بیگانه بودند؛ از جمله سید مرتضی شریف‌العلمای گیلانی که تابعیت دولت عثمانی را پذیرفته بود (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۳۰ق، ک ۲۷، پ ۴۲، س ۲؛ تصویر سند شماره ۱۶).

وابستگی برخی از حکام به دولت‌های قدرتمندی چون روس، در فزونی گرفتن تغییر تابعیت مردم گیلان در این زمان تأثیر زیادی داشت. با وجود دستورالعمل‌های اعلام شده از پایتخت درباره ممنوعیت فروش اراضی و اجاره بیش از اندازه املاک به اتباع خارجی، حکام در مواردی، توجه چندانی به این خواست دولت مرکزی نمی‌کردند تا جایی که بنا بر گزارش کارگزاری مهام خارجه انزلی در ۱۳ رمضان ۱۳۲۸ق/ ۸ سپتامبر ۱۹۱۰م، برخلاف دستورالعمل‌های فوق، حکام در قبال دریافت پول و مزایا از دولت روس، تن به امضای اسناد معاملات ملکی می‌دادند. بنابر گفته کارگزار خارجه انزلی، سرحد مهم انزلی و طوالش با اجازه و امضای حکام و روحانیان، به تصرف دول بیگانه درآمده بود و به واسطه اسنادی که اتباع خارجی در دست داشتند، دیگر گرفتن املاک از آنها مشکل و حتی محال شده بود (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۴۱، س ۳۲). نصرت‌الله خان طالشی ملقب به «عمید السلطنه» و «سردار امجد» (۱۲۶۲ - ۱۳۳۲ق/ ۱۸۴۶ - ۱۹۱۴م)، نایب‌الایاله طوالش از جمله افراد وابسته به دولت روس به شمار می‌رفت و از ارتکاب ظلم و ستم نسبت به اهالی طالش، کوتاهی

نمی‌کرد. نصرت‌الله خان، اشخاصی را که با او مخالفت می‌کردند، به زنجیر می‌کشید و یا در زیر چوب هلاک می‌کرد. او مالیات‌های سنگینی را بر مردم تحمیل می‌کرد و هرکسی که توان و امکان پرداخت این مالیات‌ها را نداشت، کشته می‌شد. با افزایش ظلم و ستم نصرت‌الله خان، حدود چهارصد خانوار رعیت کرگانرودی از تعدیات او، ترجیح دادند به روسیه مهاجرت کنند (آدمیت و ناطق، ۱۳۹۸، ص. ۳۷۹-۳۸۰). او حتی در ایام استبداد صغیر، به حکم امیر بهادر و به اتفاق محمدعلی خان معروف به آقا بالاخان سردار افخم (حک: ۱۳۲۶ - ۱۳۲۷ ه‍.ق/ ۱۹۰۸ - ۱۹۰۹م)، حاکم گیلان در ۱۳۲۶ق/ ۱۹۰۸م، با یک فوج ممقانی و سواره شاهسون با دو توپ، عازم کرگانرود شدند، مردم را هدف گلوله قرار دادند و اموال آنها را به غارت بردند. سردار امجد، طالش را ملک مطلق خود و مردم را غلام خود می‌دانست. او با چنین تصویری، از اختیارات خود، حتی املاک طالش را به تاجرباشی رسمی روس، به نام شهبازیانس اجاره داده بود و همین کار باعث شورش مردم علیه او شده بود (روزنامه گیلان، ۱۳۲۹). در چنین شرایطی، به واسطه اختلاف ملکی بین اهالی طالش و سردار امجد، اهالی به شدت خواستار اخراج او از ولایت بودند (همان). با توجه به شرایط آشفته گیلان، اهالی عریضه‌ای در ۶ جمادی‌الثانی ۱۳۳۳ق/ ۲۱ آپریل ۱۹۱۵م با امضای ۷۳ تن، برای وزیر امور خارجه ارسال کردند. آنها در این عریضه، خاطرنشان کرده‌اند که اوضاع گیلان به واسطه اعزام حاکم جوان و کم تجربه، دچار آشفتگی شده است تا جایی که تمامی اجناس پس از پیروزی انقلاب مشروطه، به شدت گران شده است، کسی قدرت خرید ندارد و بسیاری از گیلانی‌ها به سبب این وضعیت پیش آمده، تغییر تابعیت داده‌اند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۳۳ق، ک ۴۲، پ ۹۹، س ۸).

اختلافات خوانین برخی از ولایات گیلان، از جمله خوانین طوالش به نام‌های ولی خان و الهیار خان بر سر تصاحب املاک، از مسائل دیگری بود که اهالی به آن دچار بودند. خان جدید اسالم از توابع طالش به نام ولی خان (۱۳۰۸ق/۱۸۹۱م)، بازاری را خراب کرده بود که خان سابق (الهیاری خان) آن را ساخته بود. ظلم و ستم ولی خان باعث شده بود بسیاری از مزارع خالی از سکنه باقی بماند (حسام‌السلطنه، ۱۳۴۶، ص. ۲۸-۲۹). در لنگرود هم بر اثر فشار مالیاتی و دخالت حاکم در همه کارهای رعایا، رعایا از قریه قاسم‌آباد از محال رانکوه فرار کرده بودند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۳ق، ک ۲۵، پ ۵، س ۱۵). انتخاب‌نکردن مباشرین لایق از طرف حکام هم، باعث بروز مشکلات برای اهالی گیلان می‌شد. مباشرین کسانی بودند که از طرف حاکم، محصول و یا مالیاتی را از زارع دریافت می‌کردند. بنابر گزارش‌ها، برخی از این مباشرین به قدری ظالم بودند و در گرفتن حق حاکم زیاده‌روی می‌کردند که زارع در پایان فصل برداشت محصول، چیزی برای خرج سالانه خود نداشت (روزنامه انجمن ملی-ولایتی گیلان، ۱۳۲۵).

رفتار مالکان اراضی و تشدید تمایل به تغییر تابعیت اهالی گیلان

با توجه به اینکه بیشتر دارایی و ثروت گیلان بر پایه کشاورزی بود، داشتن ملک از امتیازات ویژه به حساب می‌آمد؛ از این رو، مالکان از گروه‌های توانمند جامعه گیلان به حساب می‌آمدند. مالکان گیلانی یا به‌شخصه با به‌کارگیری گروهی از رعایا در اراضی خود به کار کشاورزی روی می‌آوردند و یا اینکه آنها را به اشخاص دیگر اجاره می‌دادند و در زمان برداشت محصول، حاصل به دست آمده را با مستأجر تقسیم می‌کردند (رایینو و لافون، ۱۳۷۳، ص. ۱۴۴؛

روزنامه انجمن ملی-ولایتی گیلان، ۱۳۲۵). با این اوصاف، در بیشتر مواقع مالکان برای رهایی از ظلم حاکمان به سبب وضع مالیات‌های سنگین بر املاک و تصرف املاک آنان، اراضی کشاورزی خود را در روستاها اجاره می‌دادند و خودشان در شهرها سکونت می‌گزیدند (نیکتین، ۱۳۵۶، ص. ۱۶۳؛ رایینو و لافون، ۱۳۷۳، ص. ۱۴۴). در چنین شرایطی، مالکان گیلانی بیشتر ترجیح می‌دادند اراضی خود را به اتباع خارجی اجاره دهند و همین دلیل نیز، مالکیت جدیدی به نام «مالکیت اتباع خارجی» را در این منطقه پدیدار می‌کرد. ظهور مالکان و مستأجران جدید از اتباع خارجی در گیلان، باعث بروز مشکلات زیادی برای اهالی گیلان شد. مالکان و مستأجران جدید تبعه خارجی که بیشتر از اتباع عثمانی و روس بودند، به سبب حمایت دولت‌های متبوع خود، به قوانین حکومت قاجاریه توجهی نمی‌کردند و به دلخواه خود و در جهت به دست آوردن سود بیشتر، عمل می‌کردند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۰۸؛ همان، ۱۳۲۸ق، ۱۸، ۱۹، ۱۹؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۲۵، پ ۸، س ۳۷؛ همان، ۲۵، پ ۳۲، س ۱۱؛ روزنامه گیلان، ۱۳۲۸). این در حالی بود که اجاره املاک به اتباع خارجه به قدری افزایش پیدا کرده بود که در ۱۴ ذی‌القعدة ۱۳۲۷ق / ۲۷ نوامبر ۱۹۰۹م، وزارت امور خارجه طی نامه‌ای به وزارت داخله، مسئله افزایش اجاره املاک گیلان به اتباع خارجه را مطرح کرده و از وزیر امور داخله، علت آن را جویا شده بود. در این نامه از وزیر داخله خواسته شده بود تا مسائل منجرشده به این شرایط را بررسی کند و راهکارهایی را برای ممانعت از اجاره اراضی کشاورزی به اتباع خارجی مدنظر قرار دهد (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۴، س ۱۰؛ همان، کارتن ۲۵، پ ۳۲، س ۱). نکته

حمایت همه‌جانبه دول بیگانه از اتباع خود در گیلان

حضور کنسولگری‌های مختلف دولت‌های بیگانه از جمله روسیه، عثمانی، فرانسه، انگلیس و دیگران که از دولت‌های قدرتمند محسوب می‌شدند، زمینه سکونت اتباع خارجی پرشماری را در گیلان عصر قاجاری فراهم آورده بود. بنابر اطلاعات موجود در اسناد، از میان دولت‌های مذکور، دو دولت روسیه و عثمانی از اهمیت خاصی برخوردار بودند و بیشتر اتباع خارجی در گیلان، از اتباع این دو دولت به شمار می‌رفتند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۸ق، ک ۳۴، پ ۱۶، س ۱۹؛ همان، ۱۳۲۶ق، ک ۲۶، پ ۲۷، س ۳؛ همان، س ۲). در این بین، به واسطه ضعف دولت مرکزی ایران در مواجهه به دولت‌ها و اتباع خارجی، در مواقعی که مشکلات و دعاوی بین اتباع داخلی و خارجی رخ داده و حتی اگر آن خطا و مشکل از جانب اتباع خارجی بود، دولت ایران و وزارت داخله نمی‌توانست به آن مسئله رسیدگی کند. درواقع حل مسئله باید از طریق کنسولگری دول خارجی و کارگزاری امور خارجه ایران بررسی و پیگیری می‌شد. بنابر تلگرافی که از انزلی به تهران و به وزیر امور خارجه ارسال شده است، کنسولگری روس، به‌طور صریح اعلام کرده بود که در دعاوی پیش آمده، حکم همه رعایای خارجی، که با رعیت داخلی (ایرانی) طرف معامله‌اند، با دولت روسیه است و اگر از رعایای داخله در این معاملات تخلفی سر زده باشد، کنسولگری روسیه آنها را بازداشت می‌کند (همان، ۱۳۲۴ق، ک ۰۲، پ ۰۱، س ۲۲۷؛ همان، ۱۳۲۶ق، ک ۲۶، پ ۲۷، س ۳؛ همان، س ۲). این گزارش به‌خوبی نشان می‌دهد که تا چقدر اتباع ایرانی و مردم گیلان در مقابل اتباع خارجی و روس در این زمان بی‌پناه بودند. زمانی که جنبش‌های

درخور توجه دیگر این است که در برخی از اسناد موجود، به تغییر تابعیت مالکان گیلانی اشاره شده است (همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۶، پ ۲۹، س ۲۴ - ۲۵)؛ به عبارت دیگر، به دلیل اینکه برخی از مالکان گیلانی تبعیت خارجه را پذیرفته و تحت حمایت دولت‌های بیگانه بودند، املاک خود را به اتباع خارجی اجاره می‌دادند (همان).

اجاره املاک گیلان به اتباع خارجه از طرف مالکان گیلانی، سبب بروز مشکلات بسیاری برای رعایای گیلانی شد. مشکل مذکور به این صورت بود که مالکان، اراضی کشاورزی خود را، که در برخی مواقع شامل یک یا چند ده می‌شد، اجاره می‌دادند و اهالی آن ده هم، جزء نیروی کار آن مستأجر، مالک جدید و تبعه خارجه محسوب می‌شدند (همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۶، پ ۲۹، س ۴۱؛ تصویر سند شماره ۹). در این مواقع، رعایا تحت ظلم اشخاص اتباع خارجه قرار می‌گرفتند. با توجه به اینکه اتباع خارجه تحت حمایت دولت‌های قدرتمند بودند، دولت ایران به‌راحتی نمی‌توانست از رعایای اتباع داخلی در مقابل زیاده‌خواهی‌های آنها حمایت کند؛ از این رو، با وجود اینکه دولت ایران به رعایت حقوق اتباع داخلی تأکید می‌کرد، ولی اتباع خارجی به ممنوعیت‌ها هیچ وقعی نمی‌نهادند. همان‌طور که قبلاً گفته شد، با وجود ممنوع بودن اجاره و خرید املاک گیلان از طرف اتباع خارجه، باز مبادرت به این کار می‌کردند؛ البته اتباع خارجه برای انجام این کار، علاوه بر داشتن حمایت دولت متبوع خود، حمایت علما و برخی از حکام گیلانی را هم داشتند. برای همین به‌راحتی به اهداف خود نائل می‌شدند (همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۱۱؛ همان، س ۱۲؛ همان، س ۵؛ همان، پ ۵، س ۶؛ همان، پ ۴، س ۱۰؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۰۸؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۶، پ ۶۰، س ۱ - ۲).

سیاسی-اجتماعی در گیلان، مانند جنبش مشروطه انجام و یا احتمال درگیری بین ارامنه با مسلمانان داده می‌شد، کنسولگری روس تمام تلاش خود را در حفظ جان و مال اتباع خود در گیلان می‌کرد تا آنها از امنیت کافی برخوردار باشند (همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۴، س ۳۴؛ همان، ۱۳۳۵ق، ک ۴۳، پ ۶۰، س ۳۱ - ۳۲؛ کتاب نازنجی، ۱۳۶۶، ج. ۹۵/۲). علاوه بر روس‌ها، عثمانی‌ها نیز برای اتباع خود، امتیازات درخور توجهی را در مواجهه با اتباع ایرانی در گیلان قائل بودند، تا جایی که وکیل شهرداری عثمانی این درخواست را مطرح کرده بود که معاملات و امور شهرداری (کنسولگری) و کارگزاری وزارت امور خارجه باشد و از وزارت امور خارجه ایران درخواست کرده بود تا به رئیس تحدید رشت و اداره مالیه رشت اعلام کند از این به بعد با اتباع عثمانی با ملایمت رفتار کنند (۲۱ شعبان ۱۳۲۸ هـ ق / ۲۸ اگوست ۱۹۱۰م) (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۸ق، ک ۳۴، پ ۱۶، س ۱۹).

قدرتمندی دول بیگانه در حمایت از اتباع خود در گیلان، بیشتر به سبب مسائل سیاسی بود؛ به‌طوری که در تلگرافی از سفارت عثمانی در تهران به وزارت امور خارجه، اعلام شده بود که عموم اتباع عثمانی در رشت به دلیل اینکه از طرف کارگزاران ایالتی احقاق حق آنها نمی‌شوند، در شهرداری تجمع کرده‌اند. سفارت عثمانی از وزارت امور خارجه درخواست کرده بود که به امور اتباع عثمانی، از جمله اختلاف بر سر املاک و یا وصول مطالبات اتباع عثمانی نوغانداران گیلانی، از بابت معامله تخم نوغان رسیدگی کنند (همان، ۱۳۲۸ق، ک ۱، پ ۶۶، س ۲۸؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۸، ۱۹، ۱۹، ۱۹). همچنین در ۲۱ ربیع‌الثانی ۱۳۳۱ق/۳۰ مارس ۱۹۱۳م،

سفیر کبیر عثمانی در تهران، طی مکاتبه‌ای درباره مساعدت وزارت امور خارجه با کلیه امور، راجع به اتباع دولت‌های ایران و عثمانی تأکید و از رفع مشکلات مربوط به اتباع عثمانی با همکاری و دخالت‌های شهرداری و کارگزاری و حکومت گیلان اظهار امیدواری کرده بود (همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۵؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۶، پ ۴۱، س ۲۱؛ همان، ۱۳۳۱ق، ک ۲۷، پ ۶، س ۳).

اتباع خارجه ساکن گیلان در صورت دست‌یازیدن به کارهای غیرقانونی نیز از طرف دولت متبوع خود حمایت می‌شدند (همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۱، س ۴۳) و به همین دلیل نیز، مسئله مالکیت اتباع بیگانه در گیلان در این زمان، به یکی از مسائل بسیار مهم این ولایت تبدیل شده بود، به‌ویژه اینکه دول بیگانه از اتباع صاحب ملک خود در گیلان حمایت می‌کردند. بر طبق اسناد موجود، دولت ایران براساس عهدنامه ترکمنچای (۱۲۴۳ ق/ ۱۸۲۸م)، به اتباع خارجه اجازه داده بود تا یک ملک را برای اسکان و یک مغازه کوچک و یا یک انبار را برای انجام کارهای تجاری خود اجاره کنند؛ اما اتباع خارجی املاک زیادی را در گیلان اجاره و یا خریده بودند و در برخی مواقع هم، املاک اهالی گیلان را تصرف می‌کردند، ولی کنسولگری‌ها نه تنها از این اقدامات اتباع خود جلوگیری نمی‌کردند، از آنها حمایت هم می‌کردند (همان، ۱۳۲۳ق، ک ۲۳، پ ۰۶، س ۳۲/۱؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۱، س ۴۳؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۳۷، پ ۵۰، س ۱۳؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۶، پ ۶۰، س ۱ - ۲). شخصی به نام حاجی محمدرضای بادکوبه‌ای در ۱۵ جمادی‌الاول ۱۳۲۴ق/۷ جولای ۱۹۰۶م در لنگرود، ملکی را برای ساختن انبار خریداری کرده و در آنجا چندین دکان ساخته بود. با وجود اینکه این اقدامات آشکارا با قوانین اعلام‌شده از

سوی دولت ایران تعارض داشت، کنسول روس از وزارت امور خارجه در این باره درخواست کرده بود که از اقدامات حاج محمدرضا بادکوبه‌ای ممانعت نشود (همان، ۱۳۲۴ق، ک ۱۲، پ ۱۰، س ۲۲۰). درواقع نفوذ دول بیگانه در ولایت گیلان به حدی رسیده بود که کارگزار امور خارجه در مواقعی که به اقدامات اتباع بیگانه اعتراض می‌کرد، با مراسلات تندی از جانب کنسولگری روس مواجه می‌شد (همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۵؛ همان، ۱۳۲۳ق، ک ۲۳، پ ۰۶، س ۳۳؛ همان، ۱۳۲۳ق، ک ۲۳، پ ۰۶، س ۳۴).

اخذ مالیات از اتباع بیگانه نیز، به یکی از مباحث مهم بین دولت‌های ایران و روسیه تبدیل شده بود. طبق عهدنامه ترکمنچای (۱۲۴۳ق/۱۸۲۸م)، اتباع روسیه از پرداخت مالیات در گیلان معاف بودند و دولت ایران نمی‌توانست بدون اجازه گرفتن از دولت روسیه، از اتباع آن دولت در گیلان مالیات دریافت کند (همان، ۱۳۲۳ق، ک ۱۵، پ ۲۳، س ۲۷؛ همان، ۱۳۲۲ق، ک ۱۵، پ ۲۳، س ۲۰). دولت روسیه به اتباع خود اجازه نمی‌داد مالیات‌هایی را پرداخت کنند که دولت ایران برای اتباع خارجه خود در نظر می‌گرفت؛ از جمله مالیات حراج، مستغلات و فخاری و همچنین مالیات نواقل و مشروبات و اصنافیه. اتباع خارجی دیگر نیز که در گیلان ساکن بودند، به سبب اینکه اتباع روسیه مالیات پرداخت نمی‌کردند، از پرداخت مالیات خودداری می‌کردند. مکاتبات متعددی در این رابطه نشان می‌دهد که دولت ایران درباره پرداخت مالیات، بارها با سفارت روسیه مذاکره کرده است (همان، ۱۳۲۲ق، ک ۱۵، پ ۲۳، س ۲۰؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۸، ۱۹، ۱۹؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۲۵، پ ۸، س ۱۴؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۳۵، پ ۱۰، س ۶؛ همان، ۱۳۳۶ق، ک ۲۶، پ ۳، س ۵۰). در شرایطی که از تمام اتباع داخلی مالیات‌های سنگین اخذ می‌شد،

پرداخت نکردن مالیات از طرف اتباع خارجی ساکن در گیلان، ضرر مالی هنگفتی را به دولت ایران وارد می‌کرد (همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۴۹). بر طبق گزارش وزارت مالیه به وزارت امور خارجه در ۲۵ رجب ۱۳۲۸ق/ ۲ اگوست ۱۹۱۰م، از تمام مالکان اتباع داخلی مالیات دریافت شد، ولی اتباع دولت‌های روس و عثمانی که در گیلان مالک یا مستأجر بودند، از اجرای احکام و قوانین محلی برای پرداخت مالیات سرباز می‌زدند (همان، ۱۳۲۳ق، ک ۱۵، پ ۲۳، س ۲۷؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۴۴؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۶، پ ۹۱، س ۷).

ضعف دولت ایران در حمایت از رعایای خود در مقابل اتباع خارجی

حکومت قاجاریه از بروز مشکلات عدیده برای اهالی گیلان، از نظر اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به سبب ورود اتباع بیگانه به ولایت آگاهی داشت و تا حد توان برای رفع مشکلات اهالی تلاش می‌کرد؛ اما به دلیل آنکه با دول بیگانه، پیمان‌های مختلفی در زمینه‌های مختلف اقتصادی و سیاسی بسته بود، ناگزیر از دفاع از حقوق اتباع بیگانه در منطقه بود تا رضایت دول بیگانه را جلب کند؛ از این رو، وزارت امور خارجه ایران به همراه کارگزاری‌های خود در گیلان، به امور اتباع خارجی رسیدگی می‌کرد (همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۱۱؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۶، پ ۸، س ۲۱). به دلیل حضور گسترده اتباع خارجی در گیلان، اداره کارگزاری در سه شهر مهم رشت، لاهیجان و انزلی، تأسیس شده بود. به طور کلی، ایجاد کارگزار برای اداره امور اتباع داخلی و خارجی الزامی بود؛ از این رو، کارگزار مهم خارجه گیلان در رشت، در ۱۳ ذی‌القعدة ۱۳۲۶ق/ ۷ دسامبر ۱۹۰۸م به وزارت امور خارجه درباره اهمیت موقعیت بندر انزلی

گزارش داده و متذکر شده است که به واسطه نبودن کارگزار در آن بندر مهم، برای رسیدگی به کارهای اتباع بیگانه و جلوگیری از کارهای غیرقانونی آنها، حقوق اتباع دولت ایران، که با اتباع بیگانه طرف بودند، پایمال شده بود (همان، ۱۳۲۶ق، ک ۲۶، پ ۱، س ۱۹). در نتیجه حاکم شدن چنین شرایطی بود که حتی مراجع رسمی نیز رسیدگی نکردن به حقوق اتباع داخلی را در رابطه با اقدامات اتباع خارجی، باعث ترک تابعیت اتباع داخلی و پذیرش تبعیت روسیه می‌دانستند (همانجا).

به طور کلی وزارت امور خارجه ایران و برخی از کارگزاری‌ها کوشیدند تا بنابر قانون و براساس عهدنامه‌های بین دول، با اتباع خارجی برخورد کنند؛ اما در این بین، برخی حکام و خوانین و علما مانع اجرای قوانین و ایجاد نظم در جامعه گیلان می‌شدند (همان، ۱۳۲۳ق، ک ۱۳، پ ۹، س ۱۲). این در شرایطی بود که بنابر ضوابط، اتباع خارجه تنها با اجازه کارگزاری مجاز بودند تا ملکی را برای خود اجاره کنند (همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۱، س ۱۰۲). با وجود آنکه خرید و فروش ملک مابین اهالی گیلان و اتباع خارجه از طرف دولت قاجاریه ممنوع بود، ولی در این میان حتی برخی از حکام و علما گیلان بدون توجه به دستورات دولت، به مهر و موم کردن اسناد ملکی اتباع خارجی مبادرت می‌ورزیدند (همان، ۱۳۲۳ق، ک ۱۳، پ ۹، س ۱۲؛ همان، ۱۳۲۳ق، ک ۲۳، پ ۶، س ۳۳؛ همان، ۱۳۲۳ق، ک ۱۳، پ ۷، س ۲۸۰؛ همان، ۱۳۲۴ق، ک ۱۲، پ ۱۰، س ۶۳؛ همان، ۱۳۲۶ق، ک ۲۶، پ ۱، س ۳۸؛ همان، ۱۳۲۶ق، ک ۲۶، پ ۱۴، س ۷؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۱، سند ۴۳)، حتی در برخی از اسناد به کارگزاری‌هایی اشاره شده است که در مهرکردن قبایلهای بیع قطعی و شرطی و اجاره‌نامه برای اتباع

خارجه، زیاده‌روی کرده بودند، به‌طوری که اتباع خارجه بیشتر از اتباع داخله صاحب املاک بودند (همان، ۱۳۲۳ق، ک ۱۳، پ ۷، س ۱۷۷).

مقوله تغییر تابعیت اتباع ایرانی، منافع زیادی را برای دولت‌های روس و عثمانی در گیلان ایجاد می‌کرد تا جایی که به‌طور علنی به برخی از افراد رشوه داده می‌شد تا افراد جدیدی را برای پذیرش تابعیت این دولت‌ها ترغیب کنند؛ علاوه بر آن، به نظر می‌رسد در مواقعی به‌طور عمدی، عرصه به اتباع داخلی تنگ گرفته می‌شد تا آنها یا به تغییر تابعیت خود روی آورند یا املاک و اراضی خود را به اجانب بسپارند. برخی نیز در قبال گرفتن رشوه، اتباع جدیدی را برای دول عثمانی و روس می‌پذیرفتند و به قدری عرصه را برای اتباع داخلی تنگ می‌کردند که اتباع داخلی تحت تبعیت اجانب درمی‌آمدند و یا اینکه املاک خود را به اجانب می‌سپردند (همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۴، س ۲۳۳). شایان ذکر است که در مقابل کارگزارهای مذکور، کارگزارهایی هم بوده‌اند که در حمایت از اتباع داخلی، اقداماتی را به نفع اتباع داخلی به انجام می‌رساندند و برای جلوگیری از درخواست‌های غیرقانونی اتباع خارجی، به‌ویژه درباره معاملات املاکی و کارهای تجاری که به ضرر اتباع داخلی بودند، تمام تلاش خود را به کار می‌بستند (همان، ۱۳۱۸ق، ک ۳۰/۱، پ ۲۱، س ۱؛ همان، ۱۳۲۱ق، ک ۱۵، پ ۳، س ۳۶؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۳۲، پ ۱۰، س ۷۰).

تبعیض خواسته یا ناخواسته دولتمردان قاجاری بین اتباع داخلی و خارجی، در مسائل مختلفی از جمله مسئله ملکی، باعث رنجش و در برخی مواقع موجب تغییر تابعیت اهالی گیلان می‌شد. براساس اسناد و مدارک موجود، در محاکمات ملکی در صورت محکومیت اتباع خارجی، از آنها جریمه نقدی

دریافت می‌شد، ولی در محکومیت اتباع داخلی، ملکی را که بر سرش اختلاف بود، قیمت‌گذاری و از قیمت کل آن حقوق دولت را اخذ می‌کردند؛ نکته درخور توجه این است که اگر رعایا به چنین تصمیماتی اعتراض می‌کردند، آنها را به اداره عدلیه رجوع می‌دادند و با استفاده ابزاری از عدلیه، رعایای بی‌پناه را مجبور به مهاجرت اجباری می‌کردند (همان، ۱۳۲۳ق، ۶ک، ۱پ، ۲۷س؛ همان، ۱۳۲۴ق، ۱۲ک، ۱۰پ، ۱۰س؛ همان، ۱۳۲۸ق، ۲۵ک، ۰۴پ، ۱۹۱س؛ روزنامه گیلان، ۱۳۲۸ق). دولتمردان و حکام محلی، این تبعیض را درباره گرفتن مالیات از اتباع خارجی و داخلی هم قائل بود. مالیات، اتباع داخلی را از هر طریق وصول می‌کرد. حتی کسانی که توانایی پرداخت مالیات را به هر دلیلی نداشتند، با اعمال زور و از طریق مباشران، مالیاتی از آنان دریافت می‌شد، ولی درباره اخذ مالیات اتباع خارجی، امکان اعمال زور وجود نداشت و کسی نمی‌توانست متوسل به زور شود؛ از این رو، دولت ایران به‌ناگزیر، به سفارت دولت متبوع اتباع خارجی اطلاع می‌داد که به اتباع خود اعلام کند مالیات خود را پرداخت کند. با این اوصاف، در بیشتر مواقع دول بیگانه اتباع خود را از پرداخت مالیات، منع می‌کردند و یا اتباع به‌اجبار، برای پرداخت حقوق مالیاتی‌شان سر باز می‌زدند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۸ق، ۲۵ک، ۳۲پ، ۴۹س).

ارتکاب جرم از طرف اتباع خارجی در گیلان و از طرف دولت ایران، مجازاتی نداشت. اگر آنها مرتکب جرمی می‌شدند، دولت متبوع خودشان آنها را مجازات می‌کرد و در بیشتر مواقع نیز دولت متبوعشان به اقدامی علیه آنها دست نمی‌زد (همان، ۱۳۲۳ق، ۶ک، ۱پ، ۲۷س؛ روزنامه گیلان، ۱۳۲۸ق). در ۱ جمادی‌الاول ۱۳۲۵ هـ/ق ۱۲ ژوئن ۱۹۰۷م، انجمن انزلی به مجلس شورای ملی در طی نامه‌ای

گزارش داده است که رعایای تبعه روس، بدون داشتن پاسپورت وارد انزلی و در آنجا مشغول به کارگری در اسکله بندر انزلی و یا ماهیگیری برای شرکت‌های روسی می‌شدند، ولی دولت ایران به سبب همکاری نکردن با کنسولگری روس، نمی‌توانست با ورود خودسرانه روس‌ها مقابله کند. این در حالی بود که همواره کسانی که بدون گذرنامه وارد انزلی می‌شدند، مزاحمت‌ها و مشکلاتی را برای اهالی گیلان ایجاد می‌کردند. بنابر شواهد تاریخی، آنها در شهر آشوبی به پا می‌کردند و با اینکه اتباع خارجی حق دخالت در امور اتباع داخلی را نداشتند، آزادانه در مسائل ایرانیان ورود می‌کردند و چنین اقدامات خودسرانه‌ای، موجب مشکلاتی برای مردم گیلان می‌شد (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۵ق، ۱۲ک، ۰۷پ، ۲۶س). در پی دخالت‌های نابجای اتباع خارجی در امور اتباع داخلی در گیلان، مجلس شورای ملی در نامه‌ای به وزارت خارجی، در ۱۲ ذی‌القعدة ۱۳۲۷ هـ/ق ۲۵ نوامبر ۱۹۰۹ م متذکر شده است که عده‌ای از اهالی گیلان به‌جهت رهایی از قید و بندهایی که دولت برای آنها قرار داده است و هم به سبب دخالت‌های ناحق اتباع خارجی در امور بازرگانان گیلانی، عده‌ای از اهالی گیلان، تغییر تابعیت داده‌اند (همان، ۱۳۲۷ق، ۲۵ک، ۳۲پ، ۲س - ۳؛ روزنامه گیلان، ۱۳۲۸ق).

حضور چشم‌گیر اتباع خارجی در گیلان، مهم‌ترین دلیل برای تغییر تابعیت

همان‌طور که گفته شد، از سویی حضور اتباع خارجه و توجه نکردن حکام، مالکان و دولت قاجاریه به اوضاع اجتماعی مردم جامعه گیلان و از سوی دیگر توجه دول بیگانه به اتباع خود در گیلان و حمایت همه‌جانبه از آنها، باعث به وجود آمدن تنش‌هایی مابین

اتباع داخلی و خارجی شد که در نهایت به ضرر دولت قاجاریه و ایرانیان منجر می‌شد.

بروز اختلافات ملکی مابین اتباع داخلی و خارجی در گیلان، از اولین تبعات حضور اتباع خارجی در منطقه بود. همان‌طور که گفته شد، مالکان گیلان املاک خود را به بهانه‌های مختلف به اتباع دول بیگانه، می‌فروختند و یا اجاره می‌دادند و در برخی از مواقع، اتباع خارجی خودشان اراضی را تصاحب می‌کردند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۸، ۱۹، ۱۹، ۱؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۴۲؛ مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۳۲۸ق؛ پناهی، ۱۳۹۹، ص. ۲۰۶). مالکان جدید در برخی مواقع صاحب اراضی زیادی مانند یک و یا چند ده، همراه با رعایای آن می‌شدند. در بیشتر مواقع مالکان جدید خارجی، رفتار مناسبی با رعایای گیلانی نداشتند و در برخی اوقات، به ضرب و شتم و شکنجه مردم نیز دست می‌زدند و دست تعدی نسبت به نوامیس و زن و بچه مردم می‌گشودند. به واسطه افزایش ظلم و ستم اتباع خارجه که به‌ویژه در لاهیجان زیاد شده بود، اهالی این شهر در ۲۴ ربیع‌الثانی ۱۳۲۸ق/۵ می ۱۹۱۰م، عریضه‌ای را به وزارت داخله ارسال کردند که اگر دولت نمی‌تواند در مقابل ظلم اتباع خارجه اقدام مؤثری انجام دهد، اجازه کوچ اهالی از آن ولایت داده شود و در غیر این صورت، اهالی خود با اتباع خارجه مقابله خواهند کرد (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۸ق، ک ۳۵، پ ۱، س ۱۵؛ همان، ۱۳۲۶ق، ک ۷۷، پ ۱۹، س ۶؛ مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۳۲۸ق؛ همان، ۱۳۲۸ق). شایان ذکر است که مالکان جدید اجنبی، بیشتر به رعایای گیلانی که برای آنها کار می‌کردند، اجازه مراجعه و شکایت در عدلیه را نمی‌دادند و این نکته را مطرح می‌کردند که هر گونه مسئله و مشکل مربوط به آنها، باید در کنسولگری

دولت متبوعشان حل شود (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۱۱؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۶، پ ۲۹، س ۲۴ - ۲۵؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۰۹؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۸، ۱۹، ۱۹، ۱؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۰۸؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۳۷، پ ۱۹، س ۴۷؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۳۷، پ ۱۹، س ۴۶؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۳۷، پ ۱۹، س ۲۳؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۶، پ ۷۵، س ۵).

به‌طور کلی مختل شدن شرایط اقتصادی اهالی گیلان در دوره قاجاری، از مشکلات دیگر حضور اتباع خارجی در این ولایت بود که به سبب واگذاری بخش مهمی از تجارت گیلان به اتباع خارجه، به وجود آمد. اتباع خارجه، تجارت محصولات مهم گیلان از جمله تخم نوغان، ابریشم، برنج، توتون و محصولات دیگر را بر عهده گرفته و برای خود کارخانه‌هایی را در اراضی، که اجاره و یا خریده بودند، احداث کرده بودند. چنین اقداماتی در عمل باعث مقروض شدن اهالی گیلان به تجار اتباع خارجه شده بود، حال آنکه در مواقعی آنها با وارد کردن تخم نوغان تقبلی، باعث ضرر و زیان و بدهکار شدن اهالی گیلان می‌شدند. این مهم از این جهت حائز اهمیت است که وقتی اهالی گیلان به دلیل برداشت نکردن محصول، توانایی پرداخت دیون خود را نداشتند، اتباع خارجه به زور متوسل می‌شدند (همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۰، س ۳۳۳؛ همان، ۱۳۲۶ق، ک ۷۷، پ ۱۹، س ۶؛ مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۳۲۸ق). اتباع خارجه تا به آن حد در گیلان آزادی عمل داشتند که در خرید محصولات اهالی به قیمت دلخواه خود اقدام می‌کردند؛ از این رو، مردم لاهیجان در عریضه‌ای به وزارت امور خارجه اعلام کرده بودند یکی از اتباع خارجه که خود اراضی زراعی هم در لاهیجان دارد، می‌خواهد برنج را از به وزن اداره خودش از اهالی بخرد، ولی وزنی که اهالی گیلان

می‌فروختند، با آن فرق داشت. افزون بر این، در برخی از مواقع اتباع خارجه با همدیگر تبانی می‌کردند که محصول را به یک قیمت مشخص و مدنظر خود از کشاورزان گیلانی خریداری کنند. چنین اقداماتی ضرر مالی هنگفتی را بر اهالی گیلان متحمل می‌کرد و آنها همواره بدهکار اتباع بیگانه بودند، تا جایی که حتی برای خرج سالانه خودشان نیز چیزی باقی نمی‌ماند و از پرداخت مالیات خود به دولت، ناتوان بودند (غفاری رودسری و عبادی، ۱۴۰۲، ص. ۶۵ — ۹۵). ناتوانی اتباع ایرانی در پرداخت مالیات‌های خود، دولت مرکزی را هم متضرر می‌کرد (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۱۰۵؛ روزنامه ساحل نجات، ۱۳۲۸ق). علاوه بر ضرر مالی اهالی گیلان، در برخی از سال‌ها که اهالی گیلان به دلایل مختلفی از جمله خشکسالی، بارش باران‌های مداوم، نامساعد بودن هوا و یا جنگ و درگیری، با قحطی برنج روبه‌رو می‌شدند، دولت قاجاریه به کنسولگری‌های دول بیگانه در گیلان اعلام می‌کرد تا از صادرات برنج به ممالک دیگر خودداری کنند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۱۱ق، ک ۲۳، پ ۱۱، س ۵۷؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۴۱، پ ۸، س ۲؛ همان، ۱۳۳۵ق، ک ۶۵، پ ۱۰، س ۱۱۹؛ رابینو، ۱۳۹۳، ص. ۹۰-۹۱). با این اوصاف، تجار خارجی برنج که بیشتر از اتباع روس بودند، بدون توجه به خواست دولت ایران و با وجود ممنوعیت صادرات برنج، کل برنج گیلان را به قیمت نازل خریداری می‌کردند و با وجود در پی داشتن مشکلات فراوان برای اهالی، آنها را احتکار و به روسیه ارسال می‌کردند (همان، ۱۳۲۵ق، ک ۲۲، پ ۱۲، س ۱؛ همان، ۱۳۳۱ق، ک ۴۲، پ ۱، س ۸)؛ حتی بر طبق مکاتبه کنسولگری ایران در بادکوبه با وزیر امور خارجه در ۱۷ ربیع‌الثانی ۱۳۳۳ق/ ۴ مارس ۱۹۱۵م، دولت روسیه تجار تبعه

خود را تشویق کرده بود تا از ایران آذوقه و ارزاق به روسیه صادر کنند و در مقابل، از روسیه به ایران چیزی ارسال نشود تا در ایران، به‌ویژه مازندران و گیلان، قحطی و غلا بروز کند. در این گزارش، کنسول ایران در روسیه به وزیر امور خارجه ایران تأکید کرده بود که حتی‌المقدور از صادرات برنج از گیلان به روسیه جلوگیری کند تا اهالی با قحطی مواجه نشوند (همان، ۱۳۳۳ق، ک ۳۰، پ ۱، س ۱۵).

ب) تبعات اجتماعی تغییر تابعیت اهالی گیلان

افزایش اتباع خارجی در گیلان

تغییر تابعیت اهالی گیلان، از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به نفع دول بیگانه و به ضرر دولت قاجاریه بود. در این میان، در برخی مواقع مالکان تغییر تابعیت می‌دادند و دولت قاجاریه هم با وجود تلاش‌های فراوان، نمی‌توانست وقفه و تغییری را در روند این مهم ایجاد کند (همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، سند ۲ - ۳؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۸؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۶، پ ۲۹، س ۲۴ - ۲۵؛ مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۳۲۸ق). برخی از اهالی گیلان حتی با استفاده از تذکره‌های مختلف، ادعای تابعیت خارجی می‌کردند؛ برای مثال، اشخاصی که یکبار تذکره عثمانی یا روس را گرفته و به نجف، کر بلا و یا روسیه رفته بودند، اظهار می‌کردند که تبعه خارجی‌اند. تعداد این افراد در این دوره بسیار زیاد گزارش شده است که «...عده این اشخاص هم مانع بر عددی است که از تعیین آن شرم دارم، فعلاً رتق و فتق امور این ولایت به قدری صحت موانع و محظور است که با نهایت عسر و حرج حرکت مذبوحی می‌شود و مستدعی است در این باب، توجه مبذول فرمایند که عن‌قریب تمام اهالی گیلان از تبعیت دولتی ایران خارج خواهند بود» (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۶ق، ک ۲۶، پ ۱، س ۱۷؛ همان، ۱۳۲۸ق،

ک ۲۶، پ ۲۹، س ۵؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۶، پ ۲۹، س ۴؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۷، پ ۳۶، س ۱؛ مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۳۲۸ق).

تثبیت جایگاه دول بیگانه در گیلان

افزایش اجارهٔ املاک به اتباع بیگانه و زیر فشار قرار گرفتن رعایای گیلانی که مجبور به کارکردن برای مستأجران و مالکان جدید تبعهٔ خارجی بودند، به افزایش تغییر تبعیت رعایای گیلانی به تبعیت روس و عثمانی منجر شد؛ حتی بزرگان گیلان از جمله امام‌جمعهٔ لاهیجان و پسرش آقا میرزا حسین، میرزا محمدعلی خان امین دیوان، ناصرقلی خان امجدالدوله، میرزا علی‌اکبر خان مشکات‌السلطنه هم، املاک خود را به اتباع عثمانی اجاره داده بودند (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۲۴ق، ک ۱۳، پ ۱، س ۳۰؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۱۳ - ۱۵؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۲۵، پ ۸، س ۳۲؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۳۷، پ ۱۹، س ۴۷؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۳۷، پ ۱۹، س ۲۳؛ همان، ۱۳۳۵ق، ک ۴۳، پ ۶۰، س ۳۱ - ۳۲). در پی چنین اقداماتی از سوی گروه‌هایی از گیلانی‌ها، دولت قاجاریه به حکام گیلان و کارگزار امور خارجه و علما تأکید کرد که مالکان را از اجاره‌دادن املاک به اتباع بیگانه، بر حذر دارند (همان، ۱۳۲۷ق، ک ۳۲، پ ۱، س ۸۳؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۱۲؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۴؛ همان، ۱۳۲۹ق، ک ۲۵، پ ۸، س ۲۸؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۴، س ۹۶). انجمن ولایتی گیلان نیز در ۱۵ ذی‌القعدة ۱۳۲۷ق/۲۸ نوامبر ۱۹۰۹م، طی تلگرافی به وزیر امور خارجه اعلام کرد که اجارهٔ املاک از سوی ملاکان گیلانی به اتباع بیگانه، باعث تثبیت آنان در گیلان به حمایت دولت‌های بیگانه می‌شود. در پی این تلگراف، وزارت امور خارجهٔ ایران از کارگزاری‌های گیلان درخواست

کرد تا مانع تغییر تابعیت مردم آن نواحی شوند و در صورت حمایت مأموران خارجی از این گونه افراد، از مداخلهٔ آنان جلوگیری کنند (همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۱؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۴، س ۱۰؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۱، س ۱۰۲؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۶، پ ۶۰، س ۱ - ۲). با بررسی اسناد به این موضوع پی برده می‌شود که در بیشتر ولایات گیلان، به‌ویژه در شرق گیلان، به سبب اینکه دولت عثمانی یک دولت مسلمان بود، بیشتر اهالی خود را تحت تابعیت آن درمی‌آوردند (همانجا). بیشتر اهالی در لاهیجان و لنگرود، اراضی خود را به اتباع دولت عثمانی اجاره داده بودند (همان، ۱۳۲۷ق، ک ۳۲، پ ۱، س ۸۳).

ایجاد تفرقه و دودستگی در میان اهالی گیلان

با بررسی اطلاعات اسناد و نشریات، به این مهم پی برده می‌شود که به وجود آمدن دودستگی بین اهالی گیلان، از همهٔ طبقات اعم از حکام، مالکان، علما، تجار، مردم عادی جامعه در عصر قاجاری نیز، از تبعات اجتماعی دیگر حضور اتباع خارجه در گیلان بود. دسته‌ای از این اشخاص طرفدار دول بیگانه و حتی خودشان هم تبعهٔ دول بیگانه شده بودند، در حالی که گروه دیگری وطن‌خواه و طرفدار دولت قاجاریه و خواهان آزادی از دست اتباع دول بیگانه ساکن در گیلان بودند. این دودستگی در این دوره، در مسائل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی گیلان به چشم می‌خورد؛ از این رو، جای تعجب نداشت که در جنبش‌های مشروطیت و اتحاد اسلام، اهالی گیلان کاملاً دو دسته شده بودند، به گونه‌ای که دسته‌ای طرفدار جنبش و رهایی از دست بیگانگان و دستهٔ دیگر مخالف با جنبش و حضور بیگانگان در گیلان بودند. همان‌طور که گفته شد، با اینکه دولت قاجاریه در بیشتر مواقع، به‌ویژه در جریان فروش و یا اجارهٔ املاک، تجارت تخم نوغان و

قرار گرفتن اهالی، ایجاد درگیری و تشنج بین اتباع داخلی و خارجی و مسائلی از این قبیل شد. اگرچه دولت قاجار کوشید از این کار جلوگیری کند و تلاش زیادی هم در این باره انجام داد، اما برخی از حاکمان و علما و خوانین و مالکان به تشدید مسئله تغییر تابعیت اهالی گیلان، دامن می زدند.

منابع

آدمیت، فریدون، و ناطق، هما (۱۳۹۸). *فکار اجتماعی، سیاسی اقتصادی در آثار منتشر نشده قاجار*. نشر آگاه.

پناهی، عباس (۱۳۹۹). *اسناد گیلان در دوره مشروطیت (مجلس دوم تا پنجم شورای ملی)*. نشر کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۲). *ترمینولوژی حقوق*. نشر کتابخانه گنج دانش.

حسام السلطنه، ابونصر میرزا (۱۳۴۶). *سفرنامه طولش* (به کوشش ابراهیم صفائی). چاپ شرق.

دانش پژوه، مصطفی (۱۳۹۳). *تابعیت در دانشنامه جهان اسلام* (ج. ۶؛ زیر نظر غلامعلی حدادعادل). ۴-۹.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1703249>

دهقان نژاد، مرتضی، معینی، مینا، و قائدشرفی، بهناز (۱۳۹۵). *بررسی مسئله تابعیت اتباع ایران و عثمانی و واکنش دولت ایران نسبت به آن در فاصله سالهای ۱۹۰۰ — ۱۹۲۲م/۱۳۱۷-۱۳۴۱ه.ق.* از خلال منابع و اسناد ایرانی. *تحقیقات تاریخ اجتماعی*، ۶(۱)، ۳۳-۵۸.

https://socialhistory.ihcs.ac.ir/article_2044.html

رابینو، ه. ل.، و لافون، ف. (۱۳۷۳). *صنعت نوغان در ایران* (جعفر خمایی زاده، مترجم). نشر مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

ابریشم، برنج و دیگر محصولات، معاملات با اتباع دول بیگانه را ممنوع کرده بود، همچنان عده‌ای به این کار مبادرت می ورزیدند و باعث به وجود آمدن مشکلات عدیده برای اهالی گیلان و دولت قاجاریه می شدند (همان، ۱۳۱۹ق، ک ۲۵، پ ۳، س ۱۷۴؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۳۲، پ ۱، س ۸۳؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۱۰، س ۳۹؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۷، پ ۴۸، س ۳؛ همان، ۱۳۳۰ق، ک ۲۶، پ ۶۸، س ۳۵؛ همان، ۱۳۲۴ق، ک ۱۲، پ ۷، س ۸۵؛ همان، ۱۳۲۸ق، ک ۲۵، پ ۴۱، س ۳۲؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۲۵، پ ۳۲، س ۴؛ همان، ۱۳۲۷ق، ک ۳۲، پ ۱، س ۸۳؛ مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۳۲۸ق؛ همان، رمضان ۱۳۲۸ق).

نتیجه

بنابر یافته‌های این پژوهش سندی، در عصر قاجاری، اهمیت یافتن ولایت گیلان از نظر اقتصادی و سیاسی، زمینه ورود گسترده اتباع بیگانه به این ولایت را فراهم آورد. کنسول‌ها - نمایندگان دول بیگانه - که برای حمایت از حقوق اتباع دولت خود در گیلان ساکن بودند- برای تحکیم موقعیت خود در گیلان و نیز برای به دست آوردن منافع اقتصادی و سیاسی بیشتر، به حمایت همه‌جانبه از اتباع خود روی می آوردند. حمایت اتباع بیگانه از طرف دولت متبوع خود، کمک برخی از حاکمان و مالکان و کارگزارهای وزارت امور خارجه به صاحب ملک شدن آنها در گیلان، بدرفتاری حاکمان و مباشران با اهالی و مالکان محلی و حمایت همه‌جانبه دولت قاجار از رعایا و اتباع داخلی خود، باعث شد تا بخشی از اهالی گیلان تغییر تابعیت دهند و تابعیت دول بیگانه، از جمله روسیه و عثمانی را بپذیرند؛ از این رو، تغییر تابعیت از پدیده‌های مهم و نوظهور اجتماعی و سیاسی بود که در ولایت گیلان دوره قاجاریه پدیدار شد. این امر باعث پیدایش تبعاتی از جمله ایجاد دودستگی در بین اهالی گیلان، در معرض ظلم و ستم

- رایینو، ه. ل. (۱۳۹۳). کشت برنج در گیلان و دیگر ولایات جنوب کاسپین (جعفر خمایی زاده، مترجم). نشر فرهنگ ایلیا.
- روزنامه انجمن ملی ولایتی گیلان (۲۴ رجب ۱۳۲۵). سال ۳، (۲)، ۱.
- روزنامه انجمن ملی ولایتی گیلان (۲۲ رجب ۱۳۲۵). سال ۱، (۱)، ۲-۴.
- روزنامه ساحل نجات (سلخ شوال ۱۳۲۸). سال ۱، (۸)، ۲.
- روزنامه گیلان (۳ شوال ۱۳۲۸). سال ۱، (۱۰)، ۳-۴.
- روزنامه گیلان (۲۳ محرم ۱۳۲۹). سال ۱، (۳۵)، ۴.
- شاهین، مهدی، و سپهوند، اسماعیل (۱۳۹۹). تابعیت و هویت ایرانی بنی کعب در کرانه خلیج فارس در بین ایران و عثمانی. مطالعات خلیج فارس، ۶(۲)، ۲۱-۳۶.
- <https://ensani.ir/fa/article/471674>
- غفاری رودسری، زلیخا، و عبادی، مهدی (۱۴۰۲). چالش‌ها و مسائل پیش روی صنعت تولید ابریشم و نوغان‌داران گیلان عهد قاجاری (۱۳۰۰ - ۱۳۳۵ق/ ۱۸۸۲ - ۱۹۱۷م). فصلنامه تاریخ اسلام و ایران، ۳۳(۵۸)، ۶۵-۹۵.
- <https://doi.org/10.22051/hii.2023.43171.2767>
- کتاب نارنجی (گزارش‌های سیاسی وزارت خارجه روسیه تزاری درباره انقلاب مشروطه ایران) (۱۳۶۶). (به کوشش احمد بشیری و ترجمه فتح‌الله دیده‌بان و ماشاءالله ربیع‌زاده، آندریاس گریگوریان، جلال خلعتبری و حسین قاسمیان). نشر نور.
- مدنی، جلال‌الدین (۱۳۷۲). حقوق بین‌الملل خصوصی. کتابخانه گنج دانش.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۱۱ق). کارتن ۲۳، پرونده ۱۱، سند شماره ۵۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۱۸ق). کارتن ۳۰/۱، پرونده ۲۱، سند شماره ۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۱۹ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳، سند شماره ۱۷۴.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۱ق). کارتن ۱۵، پرونده ۳، سند شماره ۳۶.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۲ق). کارتن ۱۵، پرونده ۲۳، سند شماره ۲۰.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۳ق). کارتن ۶، پرونده ۱، سند شماره ۲۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۳ق). کارتن ۱۳، پرونده ۷، سند شماره ۱۷۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۳ق). کارتن ۱۳، پرونده ۷، سند شماره ۲۸۰.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۳ق). کارتن ۱۳، پرونده ۹، سند شماره ۱۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۳ق). کارتن ۱۵، پرونده ۲۳، سند شماره ۲۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۳ق). کارتن ۲۳، پرونده ۰۶، سند شماره ۳۲/۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۳ق). کارتن ۲۳، پرونده ۰۶، سند شماره ۳۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۳ق). کارتن ۲۳، پرونده ۰۶، سند شماره ۳۴.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۳ق). کارتن ۲۵، پرونده ۵، سند شماره ۱۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۴ق). کارتن ۱۳، پرونده ۱، سند شماره ۳۰.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۴ق). کارتن ۰۲، پرونده ۰۱، سند شماره ۲۲۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۴ق). کارتن ۰۲، پرونده ۰۱، سند شماره ۲۷۴.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۴ق). کارتن ۱۲، پرونده ۱۰، سند شماره ۶۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۴ق). کارتن ۱۲، پرونده ۱۰، سند شماره ۶۳.

- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۴ق). کارتن ۱۲، پرونده ۴، سند شماره ۱۰.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۲۲۰.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۴ق). کارتن ۱۲، پرونده ۱۰، سند شماره ۶۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۴ق). کارتن ۱۲، پرونده ۷، سند شماره ۸۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۵ق). کارتن ۱۲، پرونده ۰۷، سند شماره ۲۶۴.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۵ق). کارتن ۲۲، پرونده ۱۲، سند شماره ۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۶ق). کارتن ۲۶، پرونده ۱، سند شماره ۱۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۶ق). کارتن ۲۶، پرونده ۱، سند شماره ۱۹.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۶ق). کارتن ۲۶، پرونده ۲۷، سند شماره ۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۶ق). کارتن ۲۶، پرونده ۲۷، سند شماره ۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۶ق). کارتن ۲۶، پرونده ۱، سند شماره ۲۸.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۶ق). کارتن ۲۶، پرونده ۱۴، سند شماره ۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۶ق). کارتن ۷۷، پرونده ۱۹، سند شماره ۶.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۴، سند شماره ۱۰.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۱۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۳۹.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۱۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۵، سند شماره ۶.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱، سند شماره ۴۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱، سند شماره ۱۰۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره‌های ۲ - ۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۸.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۴.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره‌های ۱۳ - ۱۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۷ق). کارتن ۳۲، پرونده ۱، سند شماره ۸۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۶، پرونده ۲۹، سند شماره ۴۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۱، پرونده ۶۶، سند شماره ۲۸.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره‌های ۵۴ و ۵۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۴۱، سند شماره ۳۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۳۹.

- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۱۰۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۱۰۸.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۹۹.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره‌های ۱۸، ۱۹، ۱۹.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۰۴، سند شماره ۳۴.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۰۴، سند شماره ۱۹۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۴۹.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۴۴.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۱۴۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۱۰۹.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۰۴، سند شماره ۳۳۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۴، سند شماره ۹۶.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۶، پرونده ۱، سند شماره ۲۹.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۶، پرونده ۲۹، سند شماره‌های ۲۴ - ۲۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۶، پرونده ۲۹، سند شماره ۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۶، پرونده ۲۹، سند شماره ۲۳.
- پرونده ۲۹، سند شماره ۴.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۶، پرونده ۲۹، سند شماره‌های ۳۴، ۳۵، ۳۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۳۲، پرونده ۱۰، سند شماره ۷۰.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۳۴، پرونده ۱۶، سند شماره ۱۹.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۳۵، پرونده ۱، سند شماره ۱۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۳۷، پرونده ۶، سند شماره ۱۶.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۸ق). کارتن ۲۵، پرونده ۰۴، سند شماره ۲۳۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۴۱، پرونده ۸، سند شماره ۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۲۵، پرونده ۸، سند شماره ۲۸.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۲۵، پرونده ۸، سند شماره ۳۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۲۵، پرونده ۸، سند شماره ۱۴.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۲۶، پرونده ۵، سند شماره ۷۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۲۵، پرونده ۸، سند شماره ۳۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۳۷، پرونده ۱۹، سند شماره ۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۳۷، پرونده ۱۹، سند شماره ۴۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۳۷، پرونده ۱۹، سند شماره ۴۶.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۳۷، پرونده ۱۹، سند شماره ۲۳.

- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۳۷، پرونده ۵۰، سند شماره ۱۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۲۹ق). کارتن ۲۵، پرونده ۳۲، سند شماره ۱۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۶، پرونده ۶۰، سند شماره ۱ - ۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق) کارتن ۲۶، پرونده ۴۱، سند شماره ۲۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۶، پرونده ۹۱، سند شماره ۷.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۶، پرونده ۷۵، سند شماره ۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۶، پرونده ۴۷، سند شماره ۱۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۶، پرونده ۶۰، سند شماره های ۱ و ۱۰۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۶، پرونده ۸، سند شماره ۲۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۶، پرونده ۶۸، سند شماره ۳۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۷، پرونده ۳۶، سند شماره ۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۷، پرونده ۴۸، سند شماره ۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۷، پرونده ۳۶، سند شماره ۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۳۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۶.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۳۷، پرونده ۵۱، سند شماره ۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۰ق). کارتن ۲۷، پرونده ۴۲، سند شماره ۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۱ق). کارتن ۲۷، پرونده ۶، سند شماره ۳.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۱ق). کارتن ۴۲، پرونده ۱، سند شماره ۸.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۳ق). کارتن ۳۰، پرونده ۱، سند شماره ۱۵.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۳ق). کارتن ۴۲، پرونده ۹۹، سند شماره ۸.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۳ق). کارتن ۴۲، پرونده ۱۰۴، سند شماره ۱.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۵ق). کارتن ۴۳، پرونده ۶۰، سند شماره های ۳۱ - ۳۲.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۵ق). کارتن ۶۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۱۱۹.
- مرکز اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۳۶ق). کارتن ۲۶، پرونده ۳، سند شماره ۵۰.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی (۱۳۲۸ق). دوره ۲، جلسه: ۱۴۴، صورت مشروح روز ۱۳ شهر رمضان ۱۳۲۸.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی (۱۳۲۸ق). دوره ۲، جلسه: ۱۸۹، صورت مذاکرات روز شنبه ۱۴ شهر ذیحجه الحرام ۱۳۲۸.
- نورائی، مرتضی (۱۳۸۹). بررسی تحلیلی استملاک دوجانبه اتباع ایران و عثمانی ۱۹۲۱ — ۱۸۹۰م/۱۳۴۰ - ۱۳۰۸ق. تاریخ اسلام و ایران، ۲۰(۵)، ۱۴۹-۱۶۸.
- <https://doi.org/10.22051/hii.2014.679>
- نیکتین، موسیوب (۱۳۵۶). خاطرات و سفرنامه نیکتین (علی محمد فره‌وشی، مترجم). نشر معرفت.

ضمائم

نوع مسوده: <u>کافه</u> موضوع مسوده: _____ ضمیمه: _____ بالک نویس کننده: <u>سید حسن</u>	وزارت امور خارجه اداره: _____ بتاریخ: <u>۱۳۲۹</u>	شماره عمومی: <u>۱۷۱۵۰</u> شماره خصوصی: <u>۳۵۶۸</u> کارت: <u>۳۵</u> دوسه: <u>۸</u>
--	--	---

۸/۷ ۰۱۲۹

وزارت معیه دهن

از طرف سید محمد ۱۳۲۹ به تفریح برادریه ملکیت معیه کیدن راجع به نامه

الملک خورا با تابع مانده و در کارهای این عرصه نیز در همکاری قرار گرفته

دوستانه با وزارت امور خارجه شرح دهن ملکیت در کارهای وزارت و از آنجا

تأکید نموده است که در همکاری شرح این ملکیت مساعدت اقدامات دهن می‌کند

نمونه املا رشت و از آنجا هر چند ملک خورا بنزدان و با تابع در کار

نمونه این ملک از دهن راجع به همکاری از این قبیل است

لکن ملکیت معیه کیدن از دهن راجع به ملکیت دهن شرح کیدن و از آنجا

تأکید راجع به این ملک املا این بنزدان ملک خورا به این عرصه

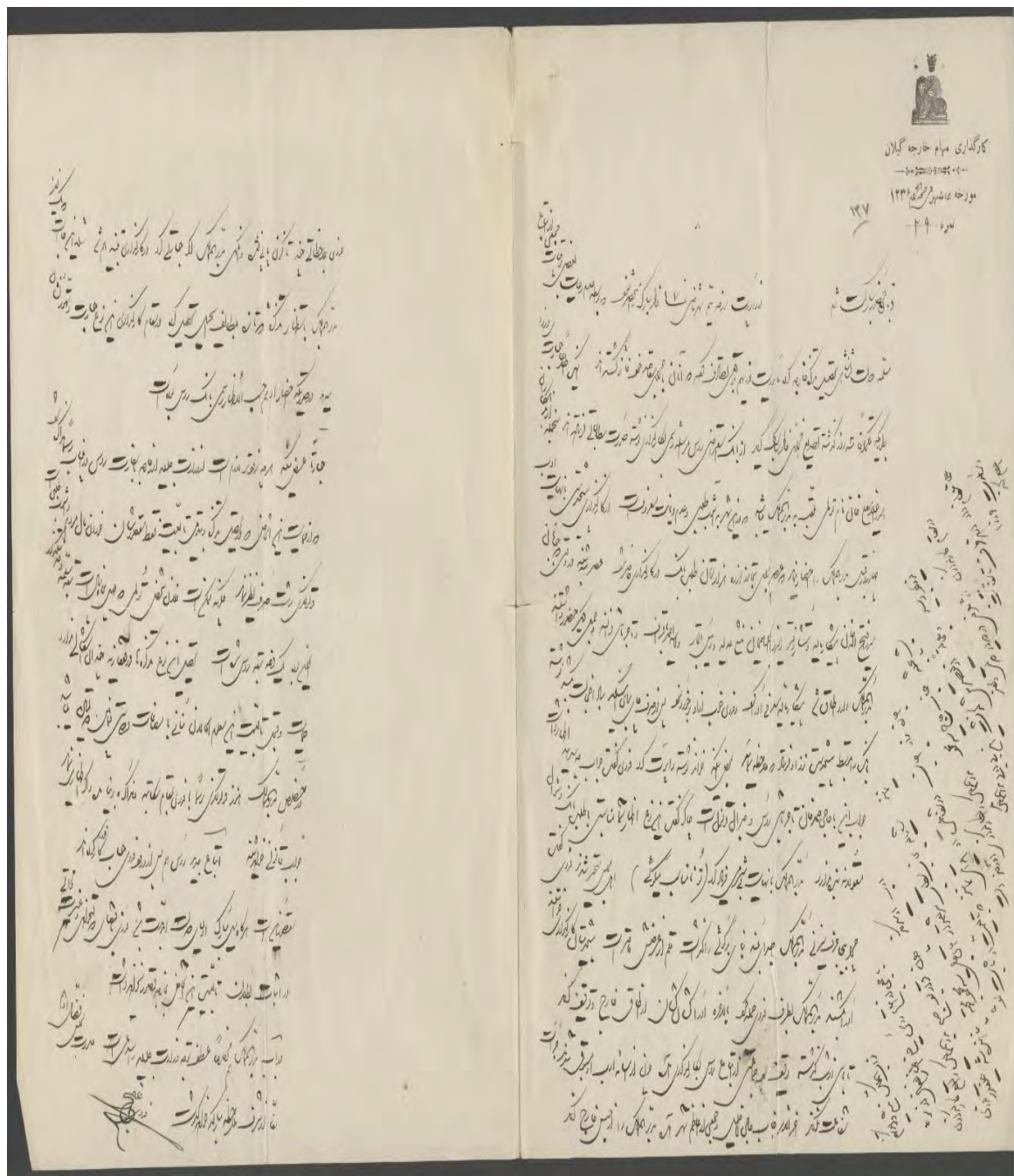
و از آنجا به این ترتیب این نامه نیز در همکاری معیه دهن

تا همکاری کامل در این عرصه وزارت معیه دهن

سند شماره ۱. مکاتبات وزارت امور خارجه با وزیر امور داخله درباره اجاره املاک گیلان از طریق اتباع دول بیگانه و منع علما و احکام

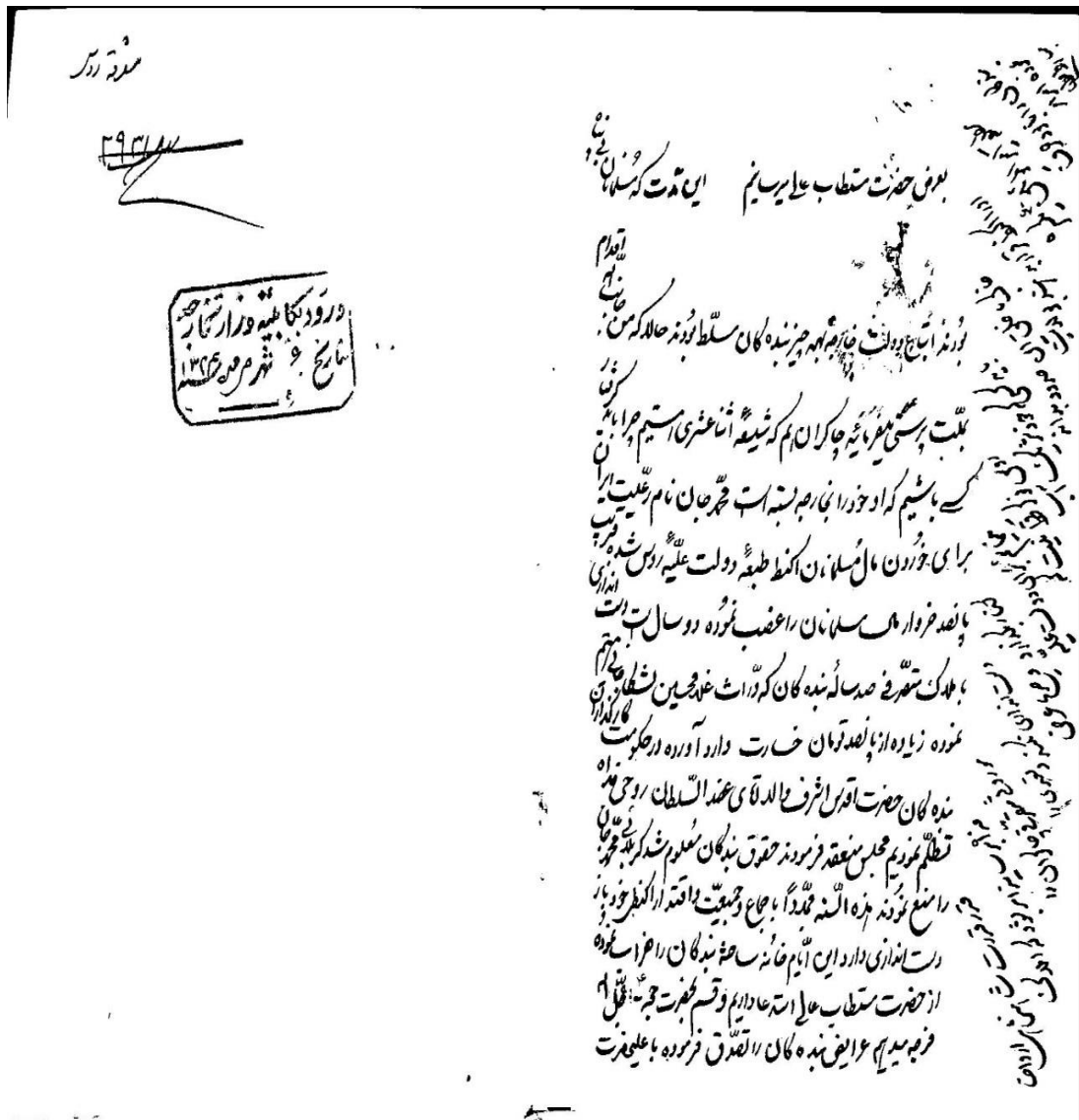
شرح از امضای این گونه اجاره‌نامه‌ها (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۲۹ق، ک ۲۵، پ ۸، س ۲۸)

Document No. 1. Correspondence between the Ministry of Foreign Affairs and the Minister of Internal Affairs regarding the leasing of properties in Gilan by foreign nationals and the prohibition of scholars and religious authorities from signing such leases (Document Center of the Ministry of Foreign Affairs, document year 1329 AH, K25, P8, Q28)

سند شماره ۲. مکاتبه کارگزار امور خارجه با وزیر امور خارجه درباره ادعای اعطای تابعیت دولت روس برای برخی از اهالی گیلان، با گرفتن تذکره روس و ایجاد آشوب در گیلان به پشتوانه روس‌ها (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۲۶، ک ۲۶، پ ۱، س ۲۸)

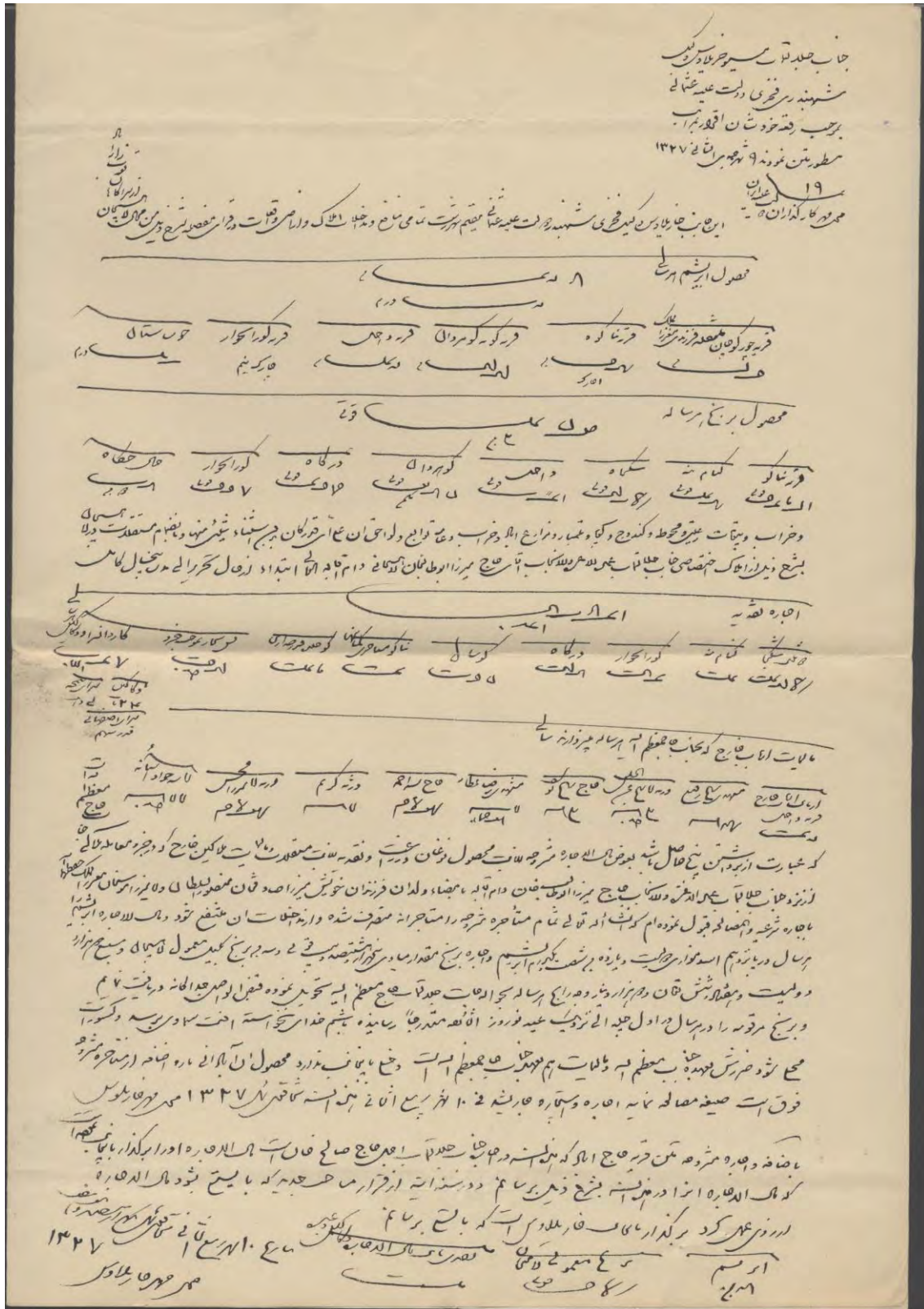
Document No. 2. Correspondence of the foreign affairs agent with the minister of foreign affairs regarding the claim of granting citizenship of the Russian government to some residents of Gilan, by taking Russian ID cards and creating chaos in Gilan with the support of the Russians (Documents Center of the Ministry of Foreign Affairs, Year of Document 1326, K26, P1, Q28)

سند شماره ۳. عریضه درباره شکایت اهالی گیلان از شخص گیلانی به نام محمدجان تبعه روس، به دلیل تصرف عدوانی اموال مردم

به وسیله شخص مذکور به پشتوانه دولت روس (همان، سال سند ۱۳۲۴ ق، ک ۰۲، پ ۰۱، س ۲۷۴)

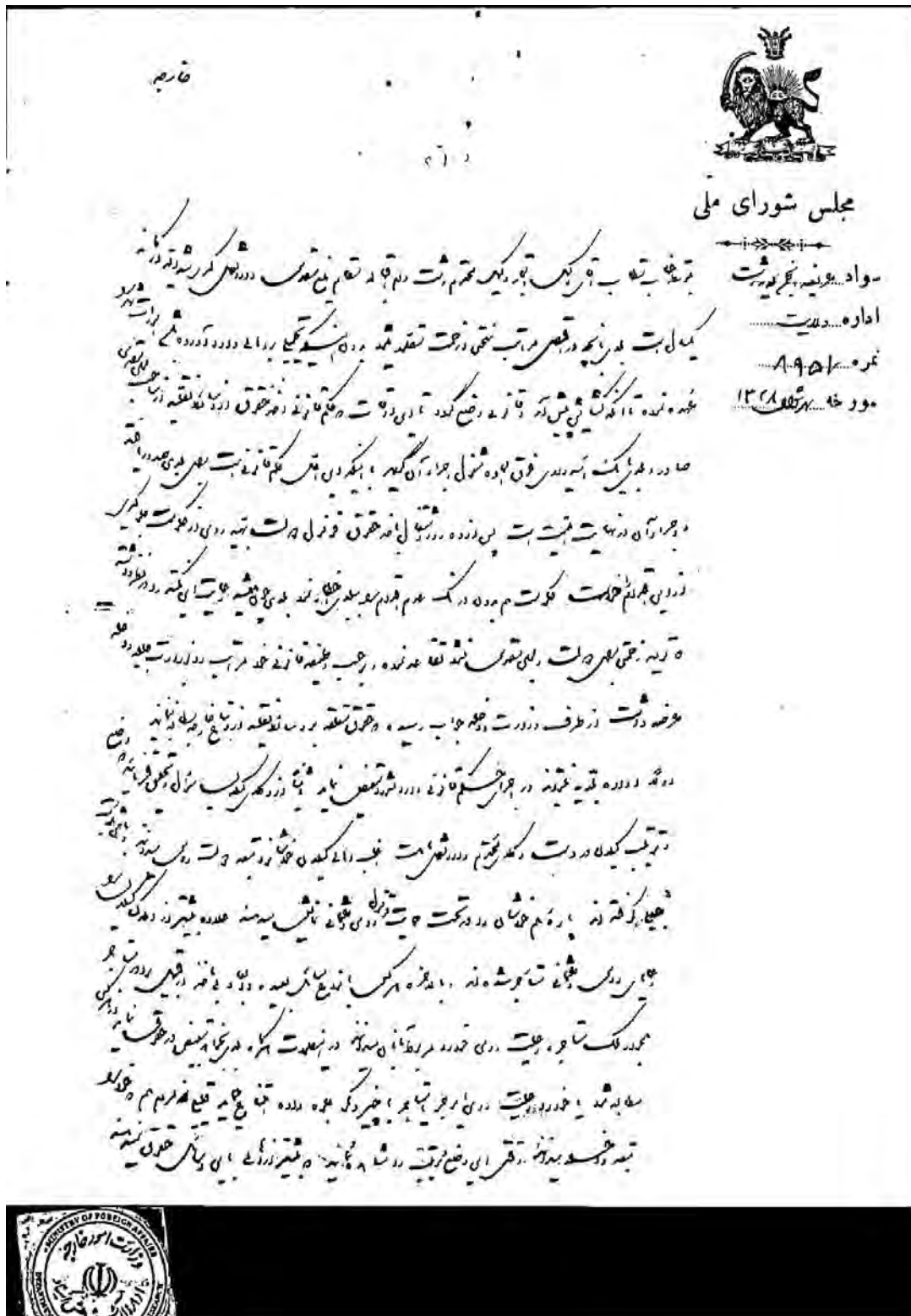
Document No. 3. Petition about the complaint of the people of Gilan against a person from Gilan named Mohammad Jan, a Russian citizen, due to the aggressive seizure of people's property by the said person with the support of the Russian government (ibid., document year 1324 AH, K02, P01, Q274)

سند شماره ۴. لیست املاک اجاره‌ای شخصی به نام خاریلاوی شه‌بندر دولت عثمانی در گیلان (همان، سال ۱۳۲۹ق، ک ۳۷، پ ۱۹،

س (۱)

Document No. 4. List of properties rented by a person named Kharilawi Shahbandar of the Ottoman government in Gilan (ibid., year 1329 AH, K37, P19, S1)

سند شماره ۵. مکاتبه انجمن بلدیۀ رشت با مجلس شورای ملی دربارهٔ مالیات وضع‌شده بر وسایل نقلیه، پذیرفتن تابعیت دول روس و عثمانی از سوی بیشتر مردم گیلان، اجارهٔ بیشتر املاک گیلان از سوی رعایای روس و عثمانی (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۲۸ ه‍.ق، کارتن ۲۵، پوشه ۳۲، سند شماره ۵۴)

Document No. 5. Correspondence of the Rasht Municipality Association with the National Assembly regarding the tax imposed on vehicles, the acceptance of Russian and Ottoman citizenship by most of the people of Gilan, the leasing of most of the properties of Gilan by Russian and Ottoman citizens (Documents Center of the Ministry of Foreign Affairs, Year of Document) 1328 AH, box 25, folder 32, document number 54)

مجلس شورای ملی

١٥٢

[illegible]

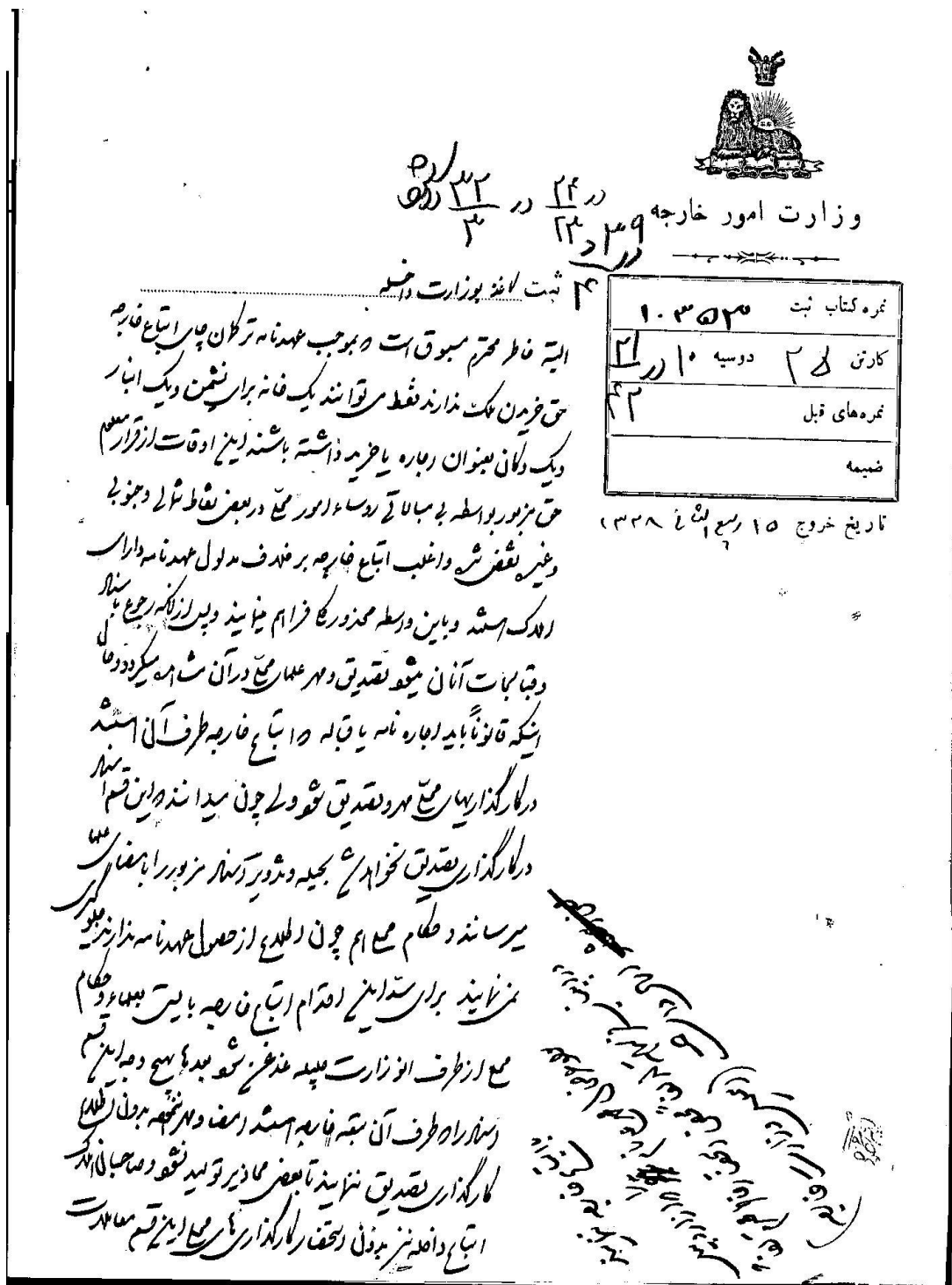
وزارت عدلیہ

مورخہ عند رسد ۱۳۲۸

۱۳۳
مقام مخلص ذرات عدیه بطن
در وضع ملک گدیدی در سطح مدافعت و دفاعیه که در رکنه خنی جنتان است و در درجه بجهت فراموشی که برای اینجهت
در ذرات این ملک در حرکت و کارکرد و عدیه پیشرفت کنند و در سطح عدم پیشرفت امور در ذرات دردم
باعتبار میاید و در اجابت و انکال با هر چه نشانده تصور میزند در ثلث از اعداد و ملک ملک گدیدی در
دست اتباع و کس و مشهوری است که احدی را قدرت نزدیک زنی بآنهاست و اغلب در تظنین ملک
بارها و کثیری اجابت آنها طرفه و باره است با شمسکه (با شربت) عدیه گرفته طرفه و در رکنه عدیه آنها
عدیه شده و عدیه چپ گدیف و در است برای عدیه در درجه و قوت ملک است برابر ادبی امور بر طبق
کارکرد اعداء است نه اما شمسکه پس از در در وقت و چشمی قوه ملکات بواجب خبر که ادویه میسیدی
عاضی باره میسند و در که سوال میاید ملکات در عدم پیشرفت کار و نقصان و در باره که در رسیدار نه
اما این ملک چون وضع قوه و قدرت اتباع و ملکات و قوت ملک برای میسند که همه گونه قوه و در سطح برای حفظ حقوق
مخود داشته بلکه عدی و مصلی هم حقوق باری میسند و قوه و در در وقت که عدیه گدیدی میاید و در اجابت
عدیه بجهت و در رسید که در ملک با آنها پیدا کنند چنانچه در ده میاید اغلب در دردم به و در قوت ملک
رقه قطع میسند و در آن اگر قوتی بنسند رجوع به کارکرد ملکات میسند و در سطح این قوت ملک
جدید که در در وقت ملک گدیدی را در سطح ملکات و در اعداد و در سطح است چنانچه از سطح تحت پریش
چند در وقت که اتباع او به پیش رفته و در خون نوز که در است اقل ضعیف تر از تمام محل و در است
در است امپراطوری و قوت قوه که در سطح و در اتباع و در باره ملکات و در ای ایران گدیدی نه و
چند در است و در قوت ملک که در سطح به در است برای تظنین قوت ملک و با شمسکه و در قوت ملک
در میاید و در اجابت و در ملک که در قوت ملک است عاضی قوت ملک و در رکنه کار آنها در درجه
رسیدی میاید و حال آنکه در قوت عدیه و حق ملکات رسمی برای اتباع عدیه در درجه

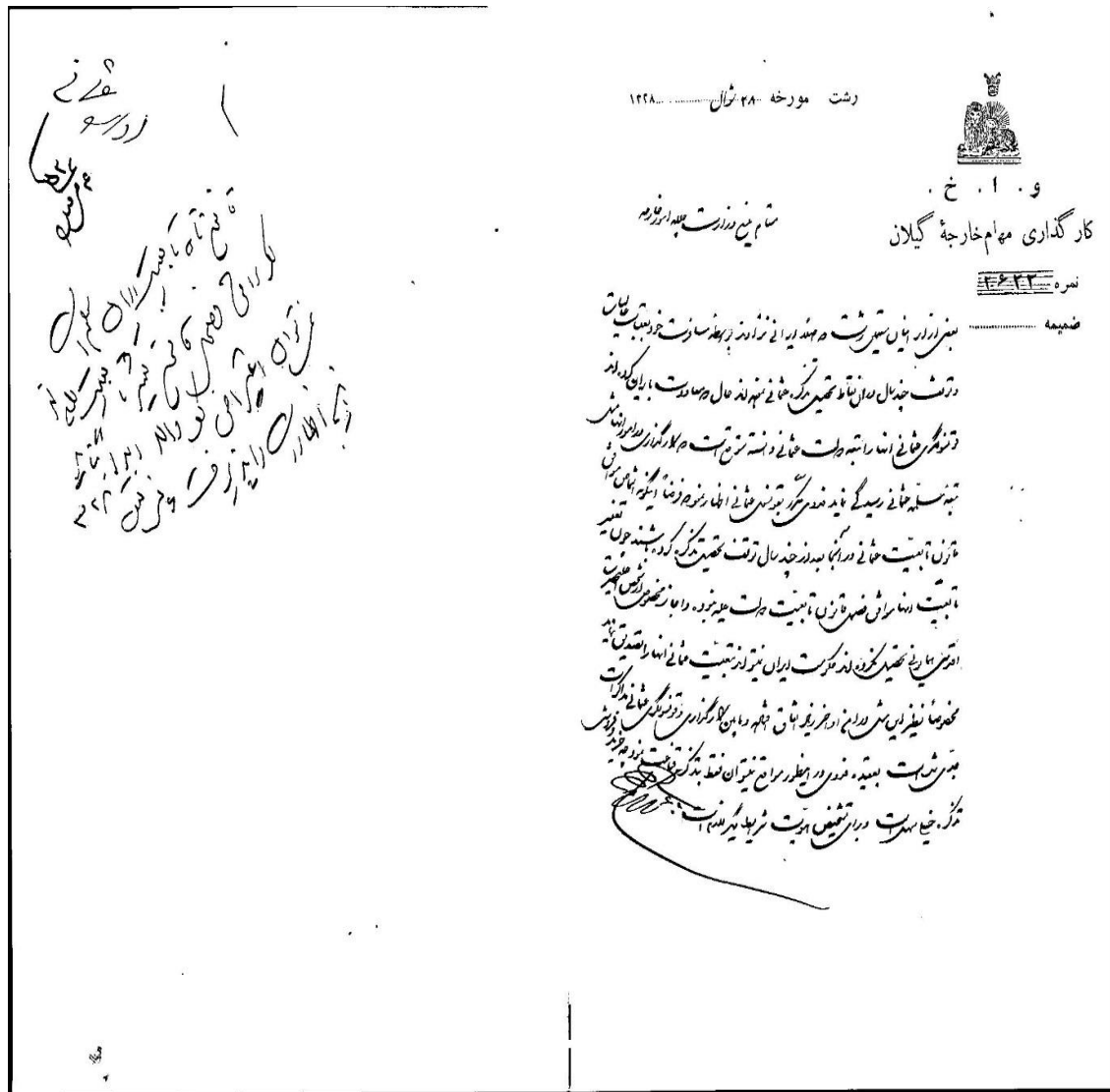
سند شماره ۶. مکاتبه ریاست عدلیه گیلان با وزارت عدلیه درباره اوضاع نابسامان گیلان به دلیل مداخلات و مفاسد دول بیگانه در مملکت مذکور و ناتوانی ادارات از جمله حکومت، کارگزاری و عدلیه در رفع نابسامانی‌ها، قدرتمندی دولت‌های روس و عثمانی در گیلان، گرایش بیشتر مردم گیلان به دولت‌های مذکور و پذیرش تابعیت آنها، قرارگرفتن دو ثلث از املاک گیلان در دست اتباع بیگانه، تشکیل مجلس محاکمه در کنسولگری روس برای رسیدگی به کار دعای اتباع خود برخلاف عهدنامه (مرکز اسناد وزارت امور خارجه،

Document No. 6. Correspondence between the Gilan Justice Department and the Ministry of Justice regarding the disorderly situation in Gilan due to the interference and corruption of foreign countries in the said country and the inability of the departments including the government, agency and judiciary to resolve the disorders, the power of the Russian and Ottoman governments in Gilan, the greater tendency of the people of Gilan to the aforementioned governments and accepting their citizenship, two-thirds of Gilan's property being in the hands of foreign nationals, forming a trial court in the Russian consulate to deal with the cases of their nationals against the treaty (Documents Center of the Ministry of Foreign Affairs, document year 1328 AH, carton 37, file 6, document number 16)

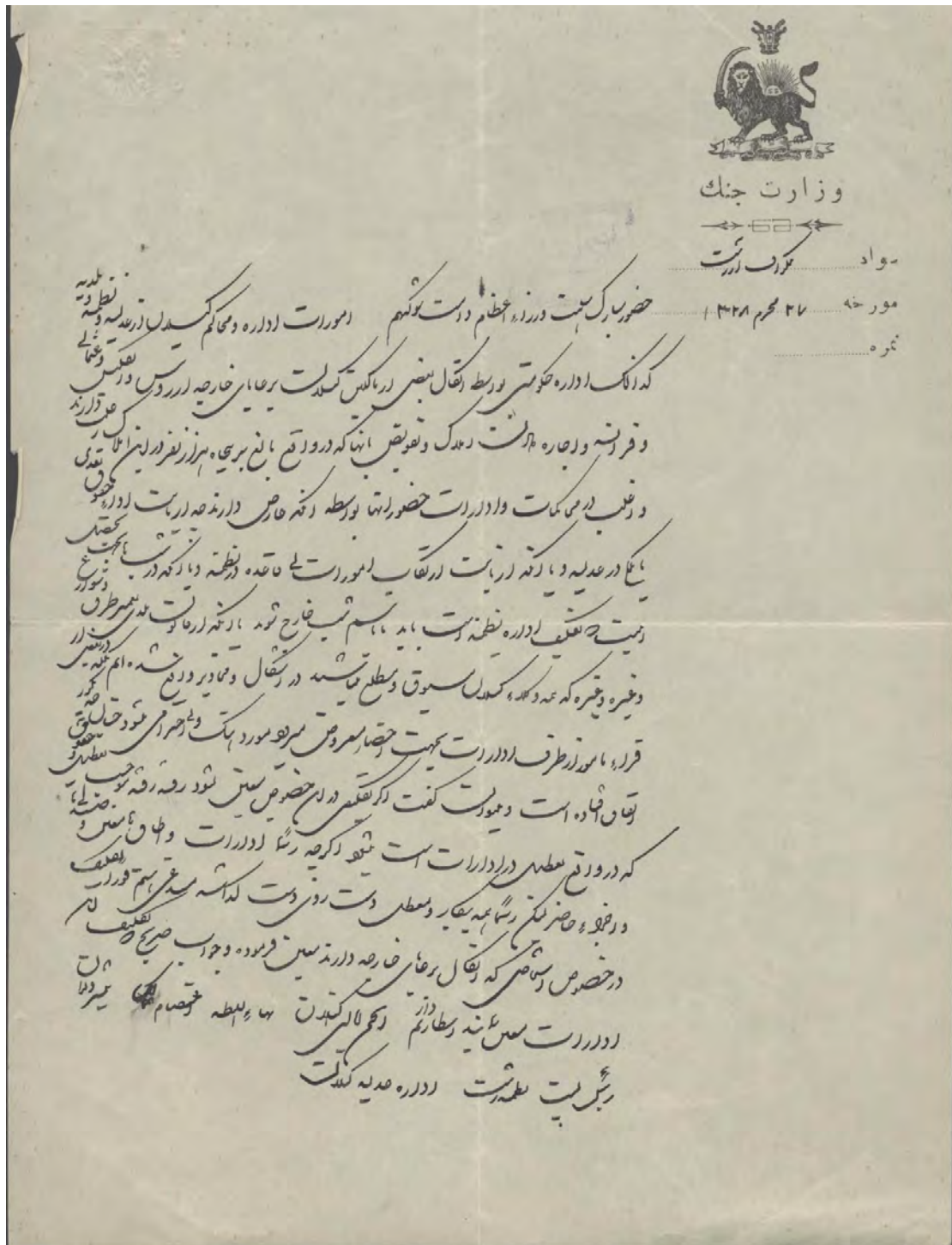
سند شماره ۷. مکاتبه وزارت خارجه با وزارت داخله درباره خرید ملک در گیلان برخلاف عهدنامه ترکمانچای، از طریق اتباع خارجه و مهر و امضای اسناد آنها به وسیله علمای محلی، با وجود ممنوعیت از طرف دولت ایران (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۲۸ ه. ق، کارتن ۲۵، پرونده ۱۰، سند شماره ۹۹)

Document No. 7. Correspondence between the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Interior regarding the purchase of property in Gilan, contrary to the Turkmanchai Agreement, by foreign nationals and the seal and signing of their documents by local scholars, despite the prohibition by the Iranian government (Document Center of the Ministry of Foreign Affairs, year of Sanad 1328 AH) , Carton 25, File 10, Document No. 99)

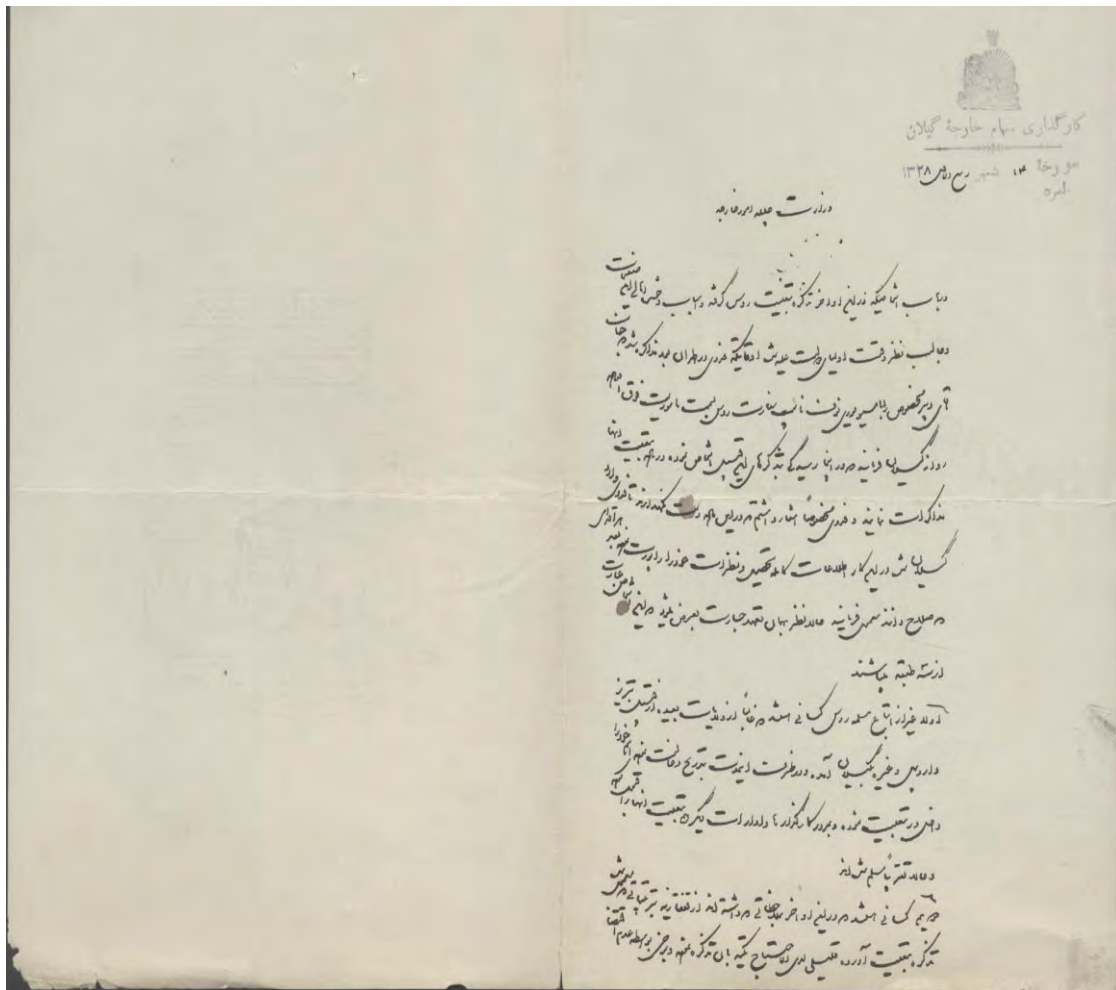
سند شماره ۸. مکاتبه کارگزاری مهام خارجه گیلان با وزارت امور خارجه درباره تبعه عثمانی شناخته شدن مسافران گیلانی عتبات عالیات از طرف کنسولگری عثمانی در رشت، به واسطه خرید تذکره عثمانی و مخالفت دولت ایران با اقدام مذکور (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۲۸ ه.ق، کارتن ۲۶، پرونده ۱، سند شماره ۲۹)

Document No. 8. Correspondence of the Gilan Foreign Affairs Agency with the Ministry of Foreign Affairs regarding the recognition of Ottoman nationals by the Ottoman consulate in Rasht, through the purchase of an Ottoman ID card and the opposition of the Iranian government to the said action (Documents Center of the Ministry of Foreign Affairs, 1328 HQ, box 26, file 1, document number 29)

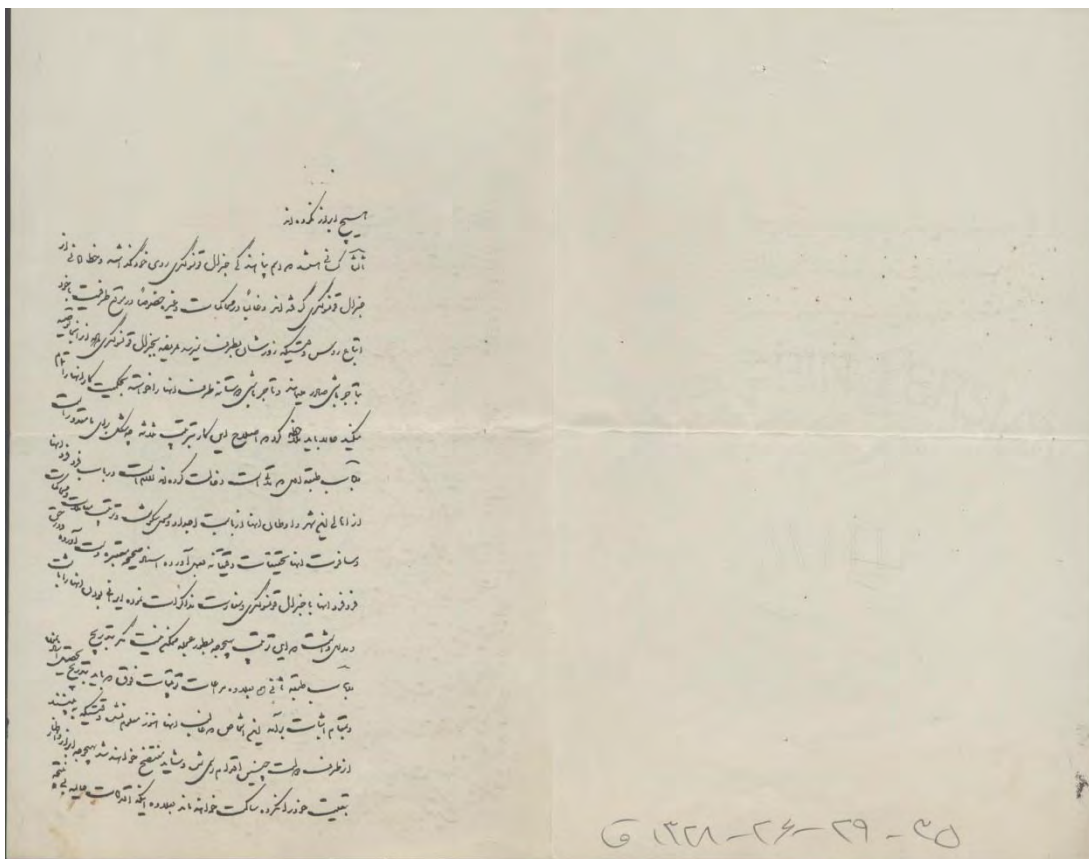
سند شماره ۹. مکاتبه انجمن ایالتی گیلان، رئیس پست، نظمیه رشت و اداره عدلیه گیلان با وزرا درباره مواجهه ادارات گیلان با مشکلات جدی، به دلیل اتکای برخی از مالکان گیلان به رعایای خارجی روس، انگلیس، عثمانی و فرانسه و اجاره دادن املاک خود به رعایای مذکور و همچنین تفویض اختیار ۵۰ هزار رعایای ساکن در املاک اجاره داده شده به بیگانگان (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۲۸ ه.ق، کارتن ۲۶، پرونده ۲۹، سند شماره ۴۱)

Document No. 9. Correspondence of the Gilan State Association, the head of the post office, the Rasht Order and the Gilan Justice Department with the ministers regarding the facing of the Gilan administrations with serious problems, due to the reliance of some owners of Gilan on Russian, English, Ottoman and French foreign nationals and renting their properties to their nationals. The aforementioned as well as the delegation of authority to 50,000 subjects living in properties leased to foreigners (Document Center of the Ministry of Foreign Affairs, Document Year 1328 AH, Box 26, File 29, Document No. 41)

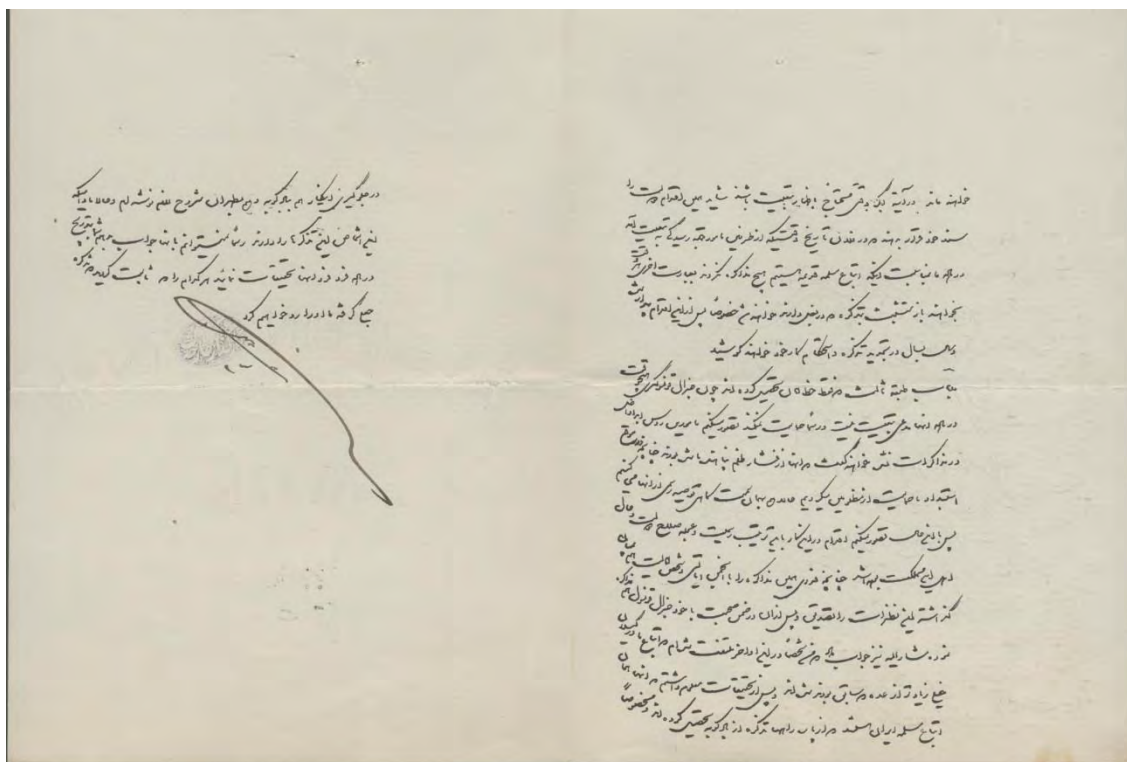

سند شماره ۱۰. مکاتبه کارگزاری مهام خارجه گیلان با وزارت امور خارجه، درباره اظهار عده‌ای از گیلانی‌ها به تابعیت دولت روس با گرفتن تذکره، شرح درباره شکل‌های گوناگون تابعیت، اقرار کنسول روس به مسئله ازدیاد اتباع گیلانی دولت روسیه (مرکز اسناد وزارت امور خارجه ایران، سال سند ۱۳۲۸ ه.ق، کارتن ۲۶، پرونده ۲۹، سند شماره ۳۴)

Document No. 10. Correspondence between Gilan's Foreign Affairs Ministry and the Ministry of Foreign Affairs, regarding the declaration of some Gilani citizens to the citizenship of the Russian government by obtaining a national ID card, the description of the various forms of citizenship, the Russian consul's acknowledgment of the issue of the increase of Gilani citizens of the Russian government (Document Center of the Ministry of Foreign Affairs of Iran), document year 1328 AH, carton 26, file 29, document number 34)

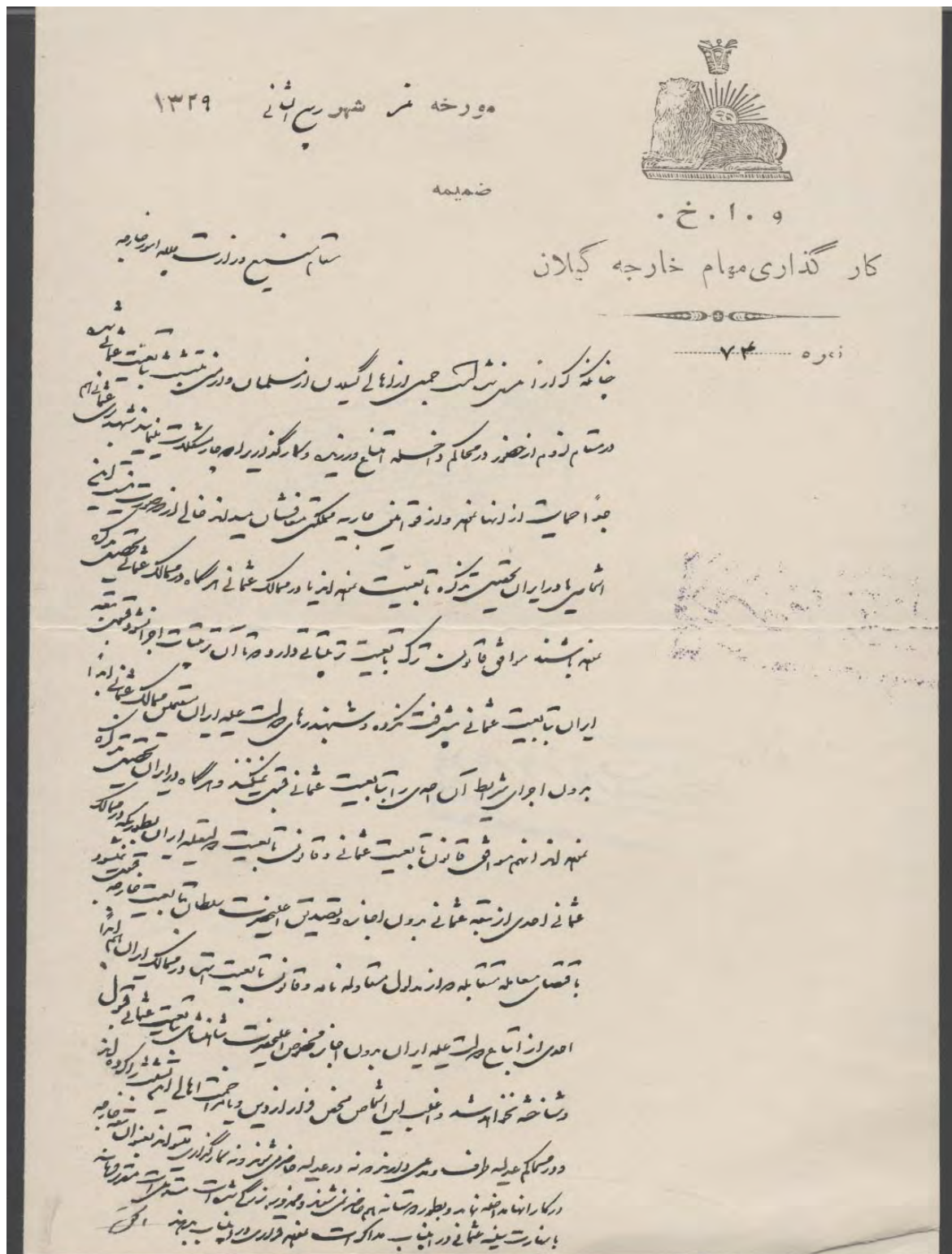

ادامه سند ۱۰ (همان، شماره سند ۱۳۵)

ادامه سند شماره ۱۰ (همان، شماره سند ۳۵)

Document No. 11. Correspondence between Imam Juma Lahijan's lawyer and the Ministry of Foreign Affairs regarding the support of the Ottoman government to its Gilani citizen named Hossein Eskandani from the encroachments of the Masharaliyya on the property of Imam Juma Lahijan (Documents Center of the Ministry of Foreign Affairs, year of the document)

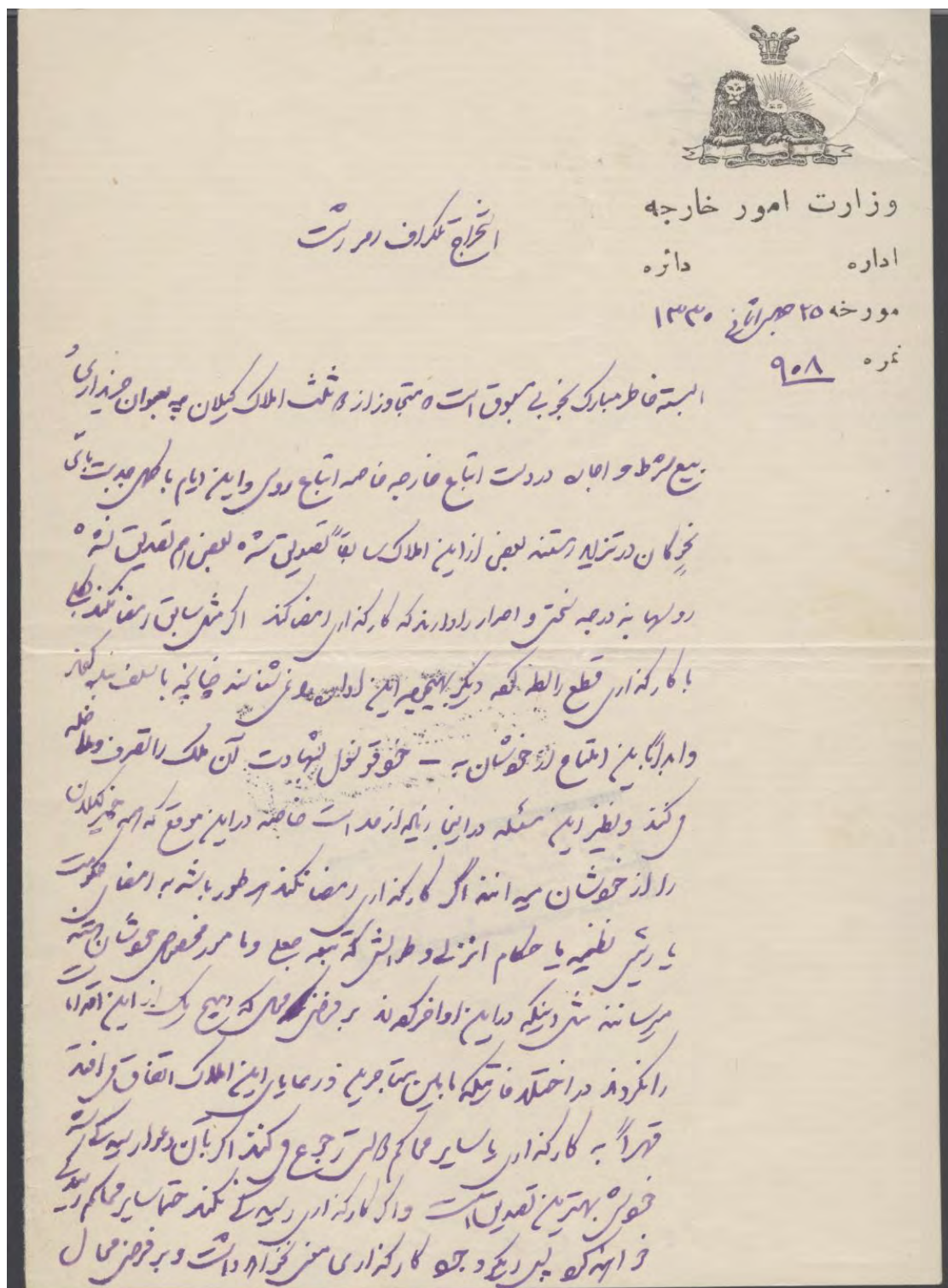

سند شماره ۱۲. مکاتبه کارگزاری مهمام خارجه با وزارت امور خارجه درباره پذیرش تابعیت عثمانی از سوی جمعی از اهالی گیلان

اعم از مسلمان و ارمنی و حمایت دولت عثمانی از آنها (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۲۹ هـ.ق، کارتن ۲۶، پرونده ۵، سند

شماره ۷۳)

Document No. 12. Correspondence of the Foreign Affairs Agency with the Ministry of Foreign Affairs regarding the acceptance of Ottoman citizenship by a group of residents of Gilan, both Muslim and Armenian, and the Ottoman government's support for them (Document Center of the Ministry of Foreign Affairs, Document Year 1329 AH, Box 26, File 5, document number 73)

سند شماره ۱۳. مکاتبه درباره اجاره یا خرید دو ثلث املاک گیلان به وسیله اتباع خارجی، اجبار کنسول روس به اداره کارگزاری خارجه گیلان برای امضای اسناد معاملات املاک در گیلان، رسیدگی به دعاوی اتباع روس در محاکم دولت روسیه در صورت مخالفت کارگزاری با کارهای خلاف مقررات اتباع روسی (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۳۰ هـ.ق، کارتن ۲۶، پرونده ۶۰، سند شماره ۱)

Document No. 13. Correspondence about renting or buying two-thirds of Gilan properties by foreign nationals, forcing the Russian consul to the foreign brokerage office in Gilan to sign real estate transaction documents in Gilan, handling the claims of Russian nationals in the courts of the Russian government in case the brokerage opposes illegal activities. Russian citizens (document center of the Ministry of Foreign Affairs, document year 1330 AH, carton 26, file 60, document number 1)

سایر محاکم رسید که نکرند خوشان یا پنج جنیه علی حکمه دارند در محاکم خوشان رسید که فایده کف
الوقت تمام لدارات شتر کار که در عاظم و باطن از محکومت مطاعه بدست خوشان و احوال
در این صورت اصف نکرند کار که در جز ضرر پول تبر و خوشن کار که از غنیمت نزار
از همین امروزه مجدداً بنابر مراجع را به کار که از کماله لذت در نوشته احوال
و بیع و در علم بران اصف آورند و هیچ را در حکومت هم تصدیق که بر طور بوجای کلفه
زدم و در محکم نکرند اگر اصف نکرند با خود تا شتر سف ختم منقذ نشد ام سر غایب
و اگر اصف نکرند امانه ندانم مستعراست که طعنه فخر و انهم بر جیدن با
فخر کار که در و سایر لدارات یا اصف بعضی از نوبت است و ابرار
ندار است طهران و آنکه است بدان و به نفس پنج عهد نامه ترکان چار اعتدال
خاصه آنکه بنشیند نوبت اتباع صفای تا کنون اصف نه به بیوی به بکن نرسد
و متقا عدل و نوبت مستعراست طعنه فخر و انهم بر جیدن با ۹۵

کتابخانه مجلس شورای ملی
سواد ۱۳۳۲ مورخه ۲۹ فروردین ۱۳۳۲

کتاب هندو تحفه در علم

۱۲۹۱

اینک در جواب برادر محترم ۱۱۱ که از هندو تحفه در علم در خاندان
 اندر تو ربانیات را بجا بقدسی کار که در حکمت از تبه سکه است عید ایران
 بدینکه رخ خشن حقیقت تبه در در ۱۰۷ حکمت از تبه سکه است عید ایران
 تعین کید را کار که در در ۱۰۷ حکمت از تبه سکه است عید ایران
 خیر از تبه سکه است عید ایران ۱۰۷ حکمت از تبه سکه است عید ایران
 در جواب ریه در تبه سکه است عید ایران ۱۰۷ حکمت از تبه سکه است عید ایران
 غرور هم در تبه سکه است عید ایران ۱۰۷ حکمت از تبه سکه است عید ایران
 ماکو نو در تبه سکه است عید ایران ۱۰۷ حکمت از تبه سکه است عید ایران
 در تبه سکه است عید ایران ۱۰۷ حکمت از تبه سکه است عید ایران
 نه از تبه سکه است عید ایران ۱۰۷ حکمت از تبه سکه است عید ایران
 نظر خود نه تا ریه ۱۱۱ که از هندو تحفه در علم در خاندان

کارتن ۲۷، پرونده ۳۶، سند شماره ۲)

[illegible]

سند شماره ۱۵. سند درباره اسامی اتباع جدید گیلانی دولت عثمانی به اضافه تعدادی از اتباع جدید غیرگیلانی مقیم در رشت از دیگر

ولایات ایران در سال ۱۳۳۰ ه‍.ق (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۳۰ ه‍.ق، کارتن ۲۶، پیونده ۴۷، سند شماره ۱۲)

Document No. 15. The document about the names of new Gilani citizens of the Ottoman government, in addition to a number of new non-Gilani citizens living in Rasht from other provinces of Iran in 1330 AH (Document Center of the Ministry of Foreign Affairs, year of document 1330 AH, box 26, file 47, document No. 12)

نوع مسوده: <u>کاتبه</u> موضوع مسوده: _____ ضمیمه: _____ پاک نویس کننده: _____	وزارت امور خارجه اداره: <u>خارج</u> تاریخ: <u>۱۳۳۰</u>	نمره عمومی: <u>۱۴۳۹۹</u> نمره خصوصی: <u>۴۴۸۷</u> کارتن: <u>۲۷</u> دو سیه: <u>۴۲</u>
---	---	---

تذکره دارالملک

کاتبه بهر ضمیمه

بازگشت به مکاتبات گذشته در خصوص ادعای سید مرتضی شریف الغلامی گیلانی مبنی بر پذیرش تابعیت عثمانی برای پرداخت نکردن مالیات املاک و علاقه‌های خود در گیلان (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۳۰ ه.ق، کارتن ۲۷، پرونده ۴۲، سند شماره ۲)

بازگشت به مکاتبات گذشته در خصوص ادعای سید مرتضی شریف الغلامی گیلانی مبنی بر پذیرش تابعیت عثمانی برای پرداخت نکردن مالیات املاک و علاقه‌های خود در گیلان (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۳۰ ه.ق، کارتن ۲۷، پرونده ۴۲، سند شماره ۲)

سند شماره ۱۶. مکاتبه وزارت امور خارجه با خزانه‌داری کل درباره ادعای سید مرتضی شریف الغلامی گیلانی مبنی بر پذیرش تابعیت عثمانی برای پرداخت نکردن مالیات املاک و علاقه‌های خود در گیلان (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۳۰ ه.ق، کارتن ۲۷، پرونده ۴۲، سند شماره ۲)

Document No. 16. Correspondence of the Ministry of Foreign Affairs with the General Treasury regarding the claim of Seyyed Morteza Sharif Al-Ulami Gilani to accept Ottoman citizenship for not paying taxes on his property and interests in Gilan (Document Center of the Ministry of Foreign Affairs, document year 1330 AH, box 27, file 42, document number 2)

گیلان، به دلیل حضور عده کثیری از اتباع روس در گیلان (مرکز اسناد وزارت امور خارجه، سال سند ۱۳۳۰هـ.ق، کارتن ۳۷، پرونده ۵۱،

Document No. 17. Correspondence of the Ministry of Foreign Affairs with the Ministry of Science regarding the request of the Russian Embassy to establish a Russian school in Gilan, due to the presence of a large number of Russian citizens in Gilan (Document Center of the Ministry of Foreign Affairs, document year 1330 AH, box 37, file 51, Document number 1)

